Маърифат

Халқ зиёлилари рўзномаси

1931 йил 4 июлдан чиқа бошлаган

1992 ЙИЛ 3 МАРТ, СЕШАНБА

№ 26 (5622).
Баҳоси: обуначига 16 тийин, сотувда 60 тийин.

*

Зулфия Ниғматова Когон шаҳридаги 8-мактабда ўқувчиларга расм чизиш санъатидан ташқари турли шакллар ясаш сирларини ҳам ўргатмоқда.

Суратда: муаллима З. Ниғматова.

Тасвирчи А. ЧАПЛИГИНА.

*

МИННАТДОРЛИК ҲИССИ

ФАРМОНДАН РУҲЛАНИБ

Жумҳуриятимиз Президенти мактаб ўқитувчиларининг турмуш шароитини яхшилаш борасида қатор фармонлар чиқарди. Аҳамият беринг-а, ҳеч қайси мустақил жумҳурият халқ таълими, хусусан мактабга биздаги сингари биринчи навбатда эътиборни қаратмаган. Жумладан, бошланғич синф ўқувчиларини бепул нонушта билан таъминлаш, ўқитувчи, тарбиячиларга давлат ва идораларга қарашли бўлган уйлар, квартираларни шахсий мулк сифатида бепул бериш, квартира ва коммунал хизмат ҳақини 50 фоиз миқдорида тўлаш, уларнинг маошларини бир неча ҳисса ошириш, транспортда бепул юриш ва, ниҳоят, шу йилдан уларнинг маошларини икки баравар ошириш ҳамда ҳар бир ўқитувчининг овқати учун кунига 5 сўмдан ажратиш каби имтиёзлар берилди. Булар биз ўқитувчилар учун кўрсатилган катта ғамхўрлик эмасми?

Яна бундай тадбирларнинг кўплаб амалга оширилишига ишончимиз комил. Чунки мактаб ишига жамият тараққиётини таъминловчи муассаса сифатида қаралмоқда. Бу ўқитувчиларни астойдил ишлашга ундайди.

Б. НАСРИДДИНОВ,
Октябрь ноҳиясидаги 59-ўрта мактабнинг она тили ва адабиёт ўқитувчиси.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ ФАРМОНИ

РЕСПУБЛИКАНИНГ ЯНГИ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ ТЎҒРИСИДА

Олий таълим тизимини янада такомиллаштириш, юқори малакали мутахассислар ва илмий кадрлар тайёрлашни яхшилаш, шунингдек республиканинг барча минтақаларини улар билан яна ҳам тўлиқроқ ва бир текисда таъминлаш мақсадида:

1. 1992 йилнинг 15 мартидан қуйидаги янги олий ўқув юртлари очилсин:

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА

Нукус давлат дорилфунуни қишлоқ хўжалик соҳаси факультетларининг негизида Тошкент давлат деҳқончилик дорилфунунининг Нукус бўлими.

АНДИЖОН ВИЛОЯТИДА

Андижон давлат педагогика институти негизида Андижон давлат дорилфунуни.

Тошкент давлат иқтисодиёт дорилфунуни Андижон бўлимининг негизида Андижон иқтисодиёт ва бошқарув институти.

Андижон пахтачилик институти негизида Андижон қишлоқ хўжалиги институти.

БУХОРО ВИЛОЯТИДА

Ф. Хўжаев номли Бухоро давлат педагогика институти негизида Бухоро давлат дорилфунуни.

Тошкент давлат техника дорилфунунининг Бухоро бўлими. Шу мақсадда Бухоро қурилиш техникуми бинолари ва иншоотларининг бир қисмидан фойдаланилсин.

ЖИЗЗАХ ВИЛОЯТИДА

Тошкент меъморчилик-қурилиш институти Жиззах бўлими ва Тошкент химия-технология институтининг Жиззах шаҳридаги умумтехника факультети негизида Жиззах политехника институти.

ҚАШҚАДАРЁ ВИЛОЯТИДА

Ҳ. Олимжон номли Қарши давлат педагогика институти негизида Қарши давлат дорилфунуни.

Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари институти Қарши бўлимининг негизида Қарши деҳқончилик-иқтисодиёт институти.

Тошкент давлат техника дорилфунуни умумтехника факультетининг негизида мазкур дорилфунуннинг Қарши бўлими.

НАВОИЙ ВИЛОЯТИДА

Низомий номли Тошкент давлат педагогика институтининг бўлими негизида Навоий давлат педагогика институти.

Бухоро енгил ва озиқ-овқат саноати технология институти бўлимининг моддий-техникавий негизида кон-металлургия ва энергетика йўналишидаги Навоий саноат институти.

НАМАНГАН ВИЛОЯТИДА

Ниёзий номли Наманган давлат педагогика институти негизида Наманган давлат дорилфунуни.

Тошкент тўқимачилик ва енгил саноат институти Наманган бўлимининг негизида Наманган муҳандислик-иқтисодиёт институти.

СИРДАРЁ ВИЛОЯТИДА

Ғ. Ғулом номли Сирдарё давлат педагогика институти негизида Гулистон давлат дорилфунуни.

СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДА

Ойбек номли Термиз давлат педагогика институти негизида Термиз давлат дорилфунуни.

Тошкент автомобиль-йўл институтининг умумтехника факультети негизида мазкур институтининг Термиз бўлими.

Тошкент электротехника алоқа институтининг факультети негизида мазкур институтнинг Термиз бўлими.

ФАРҒОНА ВИЛОЯТИДА

Фарғона политехника институти умумтехника факультетининг негизида мазкур институтнинг Қўқон бўлими.

Тошкент давлат техника дорилфунунининг ўқув-илмий маркази негизида мазкур дорилфунуннинг асбобсозлик йўналишидаги Фарғона бўлими.

ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА

В. И. Ленин номли Урганч давлат педагогика институти негизида Урганч давлат дорилфунуни.

Тугатиладиган Урганч педагогика билим юртининг моддий-техника негизидан фойдаланган ҳолда Тошкент давлат иқтисодиёт дорилфунунининг Урганч бўлими.

Тугатиладиган Урганч ўрта тиббий ходимлар малакасини ошириш тиббиёт билим юртининг моддий-техника негизидан фойдаланган ҳолда 1-Тошкент давлат тиббиёт институтининг Урганч бўлими.

САМАРҚАНД ВИЛОЯТИДА

2. 1992 йилнинг 15 мартидан А. Навоий номли Самарқанд давлат дорилфунунини С. Айний номли тугатилаётган Самарқанд педагогика институти билан бирлаштириш тўғрисида Самарқанд вилояти ҳокимининг таклифи қабул қилинсин.

3. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Вазирлар маҳкамаси ушбу Фармонни рўёбга чиқаришга доир ташкилий чора-тадбирларни кўзда тутувчи тегишли қарорни 10 кун муддат ичида тайёрласин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти
И. КАРИМОВ.

Тошкент шаҳри,
1992 йил 28 февраль.

Етилган муаммолар ҳақида мактублар

МАҚОМ — ИФТИХОРИМИЗ, ХАЗИНАМИЗ...

Жумҳуриятимиз рус ва ўзбек мактабларининг кўпчилигида Д. Кабалевский қўлланмаси асосида дарс олиб борилади. Бу қўлланмада дарснинг куйлаш қисмига жуда кам вақт ажратилади. Энди кўпроқ куйлаш, болаларнинг ҳис-туйғусини, ҳаяжонини уйғота оладиган ашула дарслари ўтиш ҳақида бaралла сўз юритилмоқда. Шу муносабат билан қуйидаги мунозарали фикрларни ўртага ташламоқчиман.

Кейинги йилларда миллий хор санъатини ривожлантириш, юксалтириш мақсадида мақом ашулаларини яхши биладиган, лекин умумтаълим мактабларида ишламаган мутахассислар катта мақом ашулаларини асос қилиб, хор машғулотларини ўтказишмоқда. Масалан, Низомий номли Тошкент давлат педагогика олий илмгоҳининг мусиқа ва педагогика куллиётида шундай иш қилинмоқда. Бу, менимча, нотўғри.

Мураккаб мақом ашуласининг айрим салбий томонлари хусусида тўхталмоқчиман. Биринчидан, мусиқа фанидан маълумки, ашула куйлаш (вокал) соҳасини эгаллаган мутахассислар буни яхши билишади, болалар, айниқса, ўғил болаларга 13-14 ёшга етганда куйлаш асосан ман этилади. Ўзбекистонда шунинг учун ҳам мусиқа дарслари 1—7-синфларга мўлжалланган. Шунингдек, болалар организми физиологик ўзгаришларга, айниқса, товуш ҳосил қилиш, товуш чиқариш (томоқ, ҳиқилдоқ, бўғиз, оғиз, бурун) органлари турли касалликларга мойил бўлади. Ҳали чиниқмаган ёш ниҳол, куртак отмаган бола катталарга мўлжалланган ҳайқириқ, куч ва зўриқиш талаб қиладиган ашулаларни қандай қилиб айта олади?'

Ваҳоланки, болаларни шундай тарзда «куйлатмоқ» учун институтнинг хор дирижёрлиги кафедраси, хор синфи бошлиқлари талабаларни — бўлажак мусиқа ўқитувчиларини, бизнингча, нотўғри йўналишда тарбияламоқда. «Домла билганини ўқийди» деганларидек, кафедра ўқитувчилари талабаларни шу тарзда ўқитаяптими, демак, ёш мутахассис — мусиқа муаллимлари ҳам келажакда мактаб ўқувчиларига ана шундай йўналишда дарс беради. Назаримда, куллиёт раҳбарияти, кафедра мудирлари бу ҳақда жиддий ўйлаб кўрсалар, ёмон бўлмас эди. Чунки ҳаммамиз келгуси авлод олдида жавобгармиз.

Иккинчидан, мақом ашулаларининг аксарияти мумтоз шоирларнинг шеърларига басталанган бўлиб, асосан ишқ-муҳаббат, севги-вафо ҳақида куйланади. Мактаб мусиқа ўқитувчилари аввал ўзлари асар мазмуни ва ғоясини тушуниб, сўнгра мактаб болаларига тушунтириб бера олишлари керак.

Агар Ўзбекистонда хор санъати, айниқса, халқ хори турларини ривожлантириш мақсад қилиб қўйилган бўлса, бу нотўғри йўл. Чунки педагогика институти талабалари куйлаш услублари йўналишидан боришлари керак. Болаларга яқин, осон, мос ва фойдалиси — академик куйлаш йўли. Улар вокал принциплари (негизлари) асосидаги йўлдан борсалар, фойдадан холи бўлмайди. Ҳолбуки, бу йўл илмий текширилган, амалий исботланган умуминсоният бошидан кечирган бирдан-бир тўғри йўлдир.

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» рўзномасида (1991 йил 20 сентябрь) босилган «Унутилган сарчашма» мақоласида доцент Д. Омонуллаев бу ҳақда фикр юритган. Ҳаттоки, ўзи вокал-ашулачилик мутахассиси бўлатуриб, кўрилаётган ўша чора-тадбирларни қувватлаган ҳам. Маълумки, педагогика олий илмгоҳларидаги мусиқа ва педагогика қуллиётида таҳсил олаётган талабаларга «Умумтаълим мактабларида мусиқа ўқитувчиси» деган диплом берилади. Болалар мусиқа тарбияси — болалар ҳаёти, эстетик дунёси, нозик психологияси, қолаверса, болалар саломатлигини такомиллаштиришга имкон беради. Болаларги бир овозлик, қийин, жуда ҳам зўриқиш билан куйланадиган, мураккаб мазмундаги катта мақом ашулалари керак эмас. Бунинг учун янги кафедра очишнинг ҳам ҳожати йўқ. Ҳолбуки, мусиқа ва педагогика куллиётларининг вазифаси мутлақо бошқа.

Бундай вазифани бевосита А. Қодирий номли маданият олий илмгоҳининг маданий оқартув куллиётида амалга ошириш белгиланган. Чунки улар асосан катталар халқ хорлари билан шуғулланишлари керак. Агар у ерда бу масала қисман ҳал қилинган бўлса, қуллиёт ва кафедранинг имкониятини янада кенгайтиришни ўйлаб кўрган маъқул. Ёки бундай бўлимларни М. Ашрафий номидаги Тошкент давлат консерваторияси қошида, М. Уйғур номидаги Санъат олий илмгоҳи қошида, Фарғона дорилфунунининг маданий-оқартув куллиёти қошида очиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Ҳозирги мусиқа ва педагогика куллиёти ўқитувчи-мутахассислари мақом соҳасида ўз шахсий «иштиёқи»ни қондирмоқчи бўлсалар, факультатив равишда юқори курс талабалари вокал куйлаш услубларини мукаммал эгаллаганларидан сўнг уларнинг хоҳиш ва илтимосларига биноан мақомчилар дасталарини тузишлари мумкин.

Умуман, мақом мусиқасига қарши эмасман. Ҳозирги қийин давримизда мақом мусиқасининг ўрни, аҳамиятини ҳам тушунаман. Лекин ундан тўғри, керакли жойда, онгли равишда фойдаланиш зарур.

Умумий таълим мактабларида ҳам, «мақом мусиқаси — ўзбек халқининг мусиқий ифтихори, тарихий ёдгорлиги, миллий мусиқий бойлиги, хазинаси...» каби тушунчалар берилаётганда, мусиқа магнит лентаси ёки пластинка орқали тўла-тўкис янграётганда у мусиқий дурдонадан фойдаланиш тарафдориман.

Н. ҚОЗИЕВ,
М. Ашрафий номли Тошкент давлат консерваторияси доценти, хоршунос.

ҚЎРГАЗМАЛИ ЎҚУВ ҚУРОЛЛАРИ ҚЎРИГИ

Избоскан ноҳиясида изланувчан муаллимлар ва тарбиячилар томонидан тайёрланган кўргазмали қуроллар мактаблараро кўриги ғолиблари ўзаро билимларини синаб кўрдилар. Унда 19-ўрта мактабнинг олий тоифали тасвирий санъат ўқитувчиси О. Парпиев ғолиб деб топилди. Фахрли иккинчи ўрин эса 48-билим даргоҳининг риёзиёт фани ўқитувчиси М. Эргашев ҳамда 32-илм масканининг бошланғич синф муаллимаси М. Мўминоваларга насиб этди.

Ш. КЕЛДИЕВ.
Андижон вилояти.

ЖАМОАТЧИЛИК САХОВАТИГА ИШОНАМИЗ!

МАОРИФ МАТБУОТИ МУРОЖААТИ

Муҳтарам муаллимлар, боғча тарбиячилари!
Халқ таълими соҳасида ишлаётган жами дўстлар!
Муҳтарам ота-оналар!

Саховатли Ўзбекистоннинг фуқаролари!

Бозор иқтисодиётининг пўртаналари маориф матбуотини қийин аҳволда қолдирмоқда. Обуна ишлари якунланган бир даврда қоғознинг нархи 10—15, нашр учун зарур бўёқларнинг нархи 8—10, босмахона ва матбуот тарқатиш харажатлари 7—8 баробарга ошиб кетди, бундан ҳам ошиши мумкин. Шундай шароитда «Маърифат», «Учитель Узбекистана» газеталари, «Халқ таълими», «Тил ва адабиёт таълими», «Бошланғич таълим», «Мактабгача тарбия» журналларининг обунадан тушган маблағи кўпи билан ярим йилга ё етади, ё етмайди.

Бугунги кунда давлат марҳаматидан умид қилишнинг ҳам имкони кам. Бундай синоқли — арқонлар узилган, ипаклар чўзилган вақтда, мушкулни осон қилувчи куч халқдир, она халқимиздир. Ягона йўл халқ, жамоатчилик саховатидадир. Бу саховатнинг самараси, албатта, бўлади. Маориф, педагогика матбуоти келтирадиган фойда фақат маънавий тарзда, бунинг устига 15—20 йилдан кейин янги авлод сифатида майдонга чиқадиган наслнинг камолотида кўринади.

Умид қиламизки, бизларни қўллаб-қувватлайдиган муаллимлар, боғча тарбиячилари, саховатли инсонлар, халқ таълими бўлимлари, институтлар, билим юртлари, корхоналар, маҳаллалар жуда кўп.

Ҳомий бўлишни хоҳлаганлар учун жамғарма ҳисобимизни маълум этамиз:

Ҳисоб: 100609809, код — 172682315, ПСБ — Меҳнат, Тошкент шаҳри, ЎзР Халқ таълими вазирлиги «Матбуот» бирлашмаси.

«МАЪРИФАТ», «УЧИТЕЛЬ УЗБЕКИСТАНА» ГАЗЕТАЛАРИ, «ХАЛҚ ТАЪЛИМИ», «ТИЛ ВА АДАБИЁТ ТАЪЛИМИ», «БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ», «МАКТАБГАЧА ТАРБИЯ» ЖУРНАЛЛАРИ МУҲАРРИРИЯТЛАРИ, ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ «МАТБУОТ» БИРЛАШМАСИ.

ИСТИҚБОЛГА ЙЎЛЛАНМА БЕРИЛДИ

27—28 февраль кунлари Тошкентдаги «Ўқитувчилар уйи»да Республика информатика ўқитувчилари ва мутахассисларининг уюшмасини тузишга бағишланган таъсис қурултойи бўлиб ўтди. Уни Ўзбекистон халқ таълими вазири муовини Й. С. Саиджонов кириш сўзи билан очиб, тузиладиган уюшманинг мақсади ва моҳияти ҳақида гапирди.

Кибернетика илмий-ишлаб чиқариш бирлашмаси бош директори, Ўзбекистон ФА академиги В. Қ. Қобулов Ўзбекистон Республикасининг информатика мутахассислари, ўқитувчиларнинг таълим-тарбия соҳасида тутган ўрни ва навбатдаги вазифалари хусусида сўз юритди. Шунингдек, у мактабларни информатика мутахассислари билан таъминлаш, информатикани кибернетикага айлантириш, жойларда изланувчан ўқитувчиларни рағбатлантириш, янги фанни эгаллашда оила ва мактаб ҳамкорлиги масалаларига ҳам тўхталди.

— Ҳозир халқ таълими ходимлари таълим-тарбия жараёнини яхшилаш учун нима қилмоқ керак, деган савол устида бош қотираётирлар, — деди Тошкент давлат педагогика олий илмгоҳининг ИҲТ кафедраси мудири М. Зияхўжаев. — Илмий ахборотларнинг ҳажми эса кўпайиб боряпти. Бироқ уларни мактабларда, олий ўқув юртларида қандай, қайси услубда ўқитиш ҳақидаги назария мукаммал эмас. Олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, информатика дарслари ўқувчилар сони 11 нафардан ошмаса, яхши самара берар экан.

Информатика соҳасида қўлланма яратадиганларни драматургга қиёслаш мумкин. Ҳар қандай ёзувчи саҳна асари ёза олмаганидек, компьютерларни бошқара билган мутахассислар ҳам барча фанлар бўйича қўлланма, дарслик ярата олмайдилар. Шунинг учун физика, риёзиёт, тарих, адабиёт фанлари дастурларини — дискетларини ёзишда ўз соҳасининг мутахассисларини жалб этиш керак. Ахир, янги ахборот технологияси осмондан келиб тушган эмас. Умуман, республика информатика мутахассислари уюшмасини тузиш борасидаги анжуманнинг ўтказилишига истиқболни кўзлаб қилинаётган савобли иш деб қарамоқ керак.

— Информатика мутахассисларини тайёрлашни билим даргоҳларидан бошлаш кераклигини Тошкент шаҳар халқ таълими бош бошқармаси ходимлари исботлаб беришди, — деди ўз маърузасида Ўзбекистон ФА мухбир аъзоси Т. Бекмуродов. — Улар Фанлар академияси билан шартнома тузиб, шаҳардаги 41, 148, 244-мактабларда 8-синфдан махсус синфлар очмоқчи бўляптилар. Ташаббус қўллаб-қувватланиб, вилоятларда ҳам истеъдодли ўқувчиларни йиғиб махсус мактаб ташкил этилса, уч йил ичида кадрлар масаласини бир қадар ҳал қилиш мумкин. Демоқчиманки, шу йўл билан тузилаётган уюшма маорифнинг ушбу нуқтасининг ривожланишига улкан ҳисса қўша олади.

Шаҳрисабз шаҳридаги 1-ўрта мактаб информатика ўқитувчиси Ш. Исаевнинг фикрлари эса бундай:

— Илм масканларида ЭҲМни уч қисмга бўлиб ўқитилса, ўқувчиларнинг савиясини янада оширишга эришилади. Уни қуйидагича ифодалаш мумкин: а) 3—5-синфларда «Компьютер билан танишув» (фақат тайёр дастурдан ўз ўқув ишларида фойдаланиш); б) 7—9-синфларда «Мантиқ элементлари» (бунда фақат математик мантиқни эмас, балки ҳар қандай соҳада ҳам тўғри фикр юритишни ўргатиш); в) 10—11-синфларда «Программалаш асослари» (ихтисослаштирилган мактаблар учун).

Шунингдек, информатика уюшмасида шундай назорат механизмини ташкил этиш керакки, айрим муаллифлар ўзларининг мукаммал бўлган ишларини шу тузилма воситасида тасдиқлатиб олмаслиги лозим. Ана шундай қилингандагина уюшманинг келажаги порлоқ бўлади.

Андижон педагогика институти алгебра кафедраси мудири, доцент А. Аҳмадалиев эса асосан шу соҳага маблағ ажратиш, машғулотлар соатларини қайта кўриб чиқиш, болаларнинг компьютер саводхонлиги масалаларига тўхталди.

Республикадаги мактаблар учун уч томлик «Элементар кибернетика асослари» ўқув қўлланмасини яратиш, қўлланмаларни такомиллаштириш юзасидан илмий изланишлар олиб борилса ҳамда Ўзбекистон мактабларида қўлланиладиган машиналарга қўшимча тарзда араб имлоси киритилса, нур устига нур бўлади, деб ҳисоблайди, Тошкент шаҳар Чилонзор ноҳиясидаги 138-мактабнинг информатика ўқитувчиси Б. Каримов.

...Маърузаларда таъкидланганидек, ўқув қўлланмаларини тезкорлик билан мактабларга етказиб бериш, риёзиёт, физика, информатика асослари фанлари ўқитувчиларига имтиёзлар бериш борасидаги ишлар уюшманинг биринчи галдаги вазифалари бўлиб қолиши керак.

Анжуманда техника фанлари номзоди О. Бобожонов Республика информатика ўқитувчилари ва мутахассисларининг уюшмаси низоми, вазифалари, аъзо бўлиш шартлари ҳақида ахборот берди. Шу ахборот юзасидан ҳам мунозаралар давом эттирилди.

Муҳокама тугагач, академик В. Қ. Қобулов уюшманинг раислигига Ўзбекистон халқ таълими вазири Ж. Ғ. Йўлдошевни, ўринбосарлигига эса техника фанлари доктори М. Зияхўжаев, РЎММ директори муовини О. Бобожонов ва Тошкент шаҳридаги 41-мактаб информатика ўқитувчиси Т. Азларовларни ҳамда бажарувчи директор лавозимига етук мутахассис Т. Ҳайдаровни сайлаш таклифини киритди. Бу фикр бир овоздан маъқулланди. Шундай қилиб, янги уюшма ҳаётга йўлланма олди.

Қ. МАТҚУРБОНОВ.

КАСАБА УЮШМАСИ ҲАЁТИ

ШУНДАЙ АЁЛ БОР

Конимех районидаги 2-ўрта мактабда Ирина Махановани жамоанинг жонкуяри сифатида фахр билан тилга олишади. Тиниб-тинчимас бу аёл педагогик маҳорати билангина эмас, балки касаба уюшмаси раисаси сифатидаги фаолиятида ҳам ҳурмат-эътибор қозониб келяпти. Уни биз муаллимлар дам олиш хонасида иш устида учратдик ва касаба уюшмаси фаолияти ҳақида сўзлаб беришни илтимос қилдик.

— Мактабдагиларнинг деярли ҳаммаси, яъни 123 киши касаба уюшмасининг аъзосидир, — деб сўз бошлади И. Маханова. — Аъзоларимизни моддий ва маънавий жиҳатдан ҳимоя қилиш асосий мақсадимиздир. Биз касаба уюшмаси аъзоларининг ишлаш ва дам олишлари учун алоҳида замонавий жиҳозланган хоналарни вужудга келтирдик. Унда барча қулайликлар яратилган. Шунингдек, янги газета ва журналларнинг тахламлари бор, улар бўш вақтларида ўқиб, маънавий озиқ оладилар. Бундан ташқари, қўмита аъзоларининг жонкуярлиги туфайли ўқитувчилар ва хизматчилар соғлигини муҳофаза қилиш, муҳтожларга моддий ёрдам кўрсатиш ишлари ҳам амалга оширияпти. Ўтган йили 7 кишига 210 сўм моддий ёрдам берилди. Ҳар бир кишига 42 сўм 50 тийиндан район маҳаллий бюджетидан электр энергияси учун ҳақ тўланди. Умуман, Президент фармонларининг тўлиқ бажарилишига эришиш учун қўмитамиз астойдил ҳаракат қиляпти. Бундан ташқари, мана шу мактабда узоқ йиллар ишлаб, ҳозирги вақтда кексалик гаштини сураётган Добровская, Қулжонова, Готовлена кабиларнинг ҳолидан хабар олиб турибмиз. Уларга ўзлари яшаётган давлат уйлари бепул ўтказиб берилди.

Ирина Маханова бир зум ўйга чўмди. Унинг самимий балқиб турган кўзларига тикилдим. Ҳа, Ирина опа 33 йилдан бери шу мактабда ёшларга сабоқ бериб келаётир. Ҳозирги кунда у ёшларга дарс бериш билан бирга 9-«Б» синфга раҳбарлик қилмоқда. Шунингдек, барча жамоат ишларида фаол қатнашади, ҳаммасига вақт топади.

— Бизни кечирасиз-у, кексайган чоғингизда жамоат ишлари, касаба уюшмасига раҳбарлик қилиш сизга оғирлик қилмайдими? Қандай қилиб ҳаммасига улгурасиз? — деб сўрадим.

У самимий жилмайди, кейин шундай жавоб қилди:

— Меҳнат кишини яшартиради, деган гап бор. Менга бу ишларнинг ҳеч қийинчилик жойи йўқ. Ҳаммасига вақт топиб улгураман. Иложи борича барча ишни ўз вақтида бажаришга ҳаракат қиламан. Инсон меҳнат билан бақувват ва бардам бўлади. Тўғрисини айтсам, мактабда ёшлар билан ишлаш менга ҳузур бағишлайди. Баъзан ишлар билан овора бўлиб кексайганимни ҳам унутиб юбораман, — деб кулди И. Маханова.

У билан турли масалалар ҳақида суҳбатлашдик. Бу аёл чинакамига жамоа жонкуяри эканлигига ишонч ҳосил қилдим.

— Ҳали ечилмаган муаммолар жуда кўп. Бу муаммоларни ҳал этиб, касаба уюшмаси аъзоларини яшаш ва иш шароитини янада яхшилаш учун ҳаракат қилаверамиз, — деди у қатъий.

Ҳа, Ирина Махановани эл дарди билан яшайдиган педагог деб таърифласа бўлади.

М. АДИЗОВА.

Бухоро вилояти.

«ОЛТИН ҚАФАС»ДАГИ БОЛАЛАР

Пойтахтимизнинг Собир Раҳимов ноҳиясида жойлашган Виктор Чернаков номли 24-болалар уйига кириб борар эканман, юрагимнинг бир четида қандайдир маъюслик пайдо бўлиб, кўзларимга ёш тўлди. Бу ердаги болалар ҳар куни мураббия, энагалар меҳр-муҳаббати қучоғида ўсиб улғаяди. Болалар уйига кирганда шароитни кўриб эса кўнглингиз сал таскин топади: кенг, ёруғ хоналар, ўйингоҳ, ётоқхона, емакхона — бир қарашда ҳаммаси яхшидай, аммо бир нарса етишмайди, у ҳам бўлса ота-она меҳри.

Ҳақиқатан ҳам болаларнинг жовдираган кўзларидан қандайдир, менинг онам ёки отам келармикан, деб умидвор кутаётганликларини уқиб олишингиз қийин эмас. «Етимнинг бошини силаган ёки унинг кафиллигини олган одам билан жаннатда бирга бўламан», деганлар пайғамбаримиз ҳадисда. Халқимиз азалдан болапарвар, ҳаттоки, уруш пайтларида ҳам Шоаҳмад Шомаҳмудовлардек меҳри дарё инсонлар ота-онасиз қолган етим-есирларни ўз қарамоғларига олиб, ўзлари емай уларга едириб, камолга етказганларини биламиз.

Ҳозирги кунда болалар уйида етим болаларга нисбатан «тирик етимлар» кўпайиб бормоқда. Нима учун, деган савол туғилади, албатта.

Ҳа, бу болаларнинг ота-оналари, афсуски, тарбияга муҳтож бўлиб, жигарбандларини мутлақо тарбиялай олмайдилар. Айримлари ичкиликка муккасидан кетган. Бирининг онаси ўлган, бошқасининг отаси қамоқда, ё бўлмаса, саёқ юришлар туфайли дунёга келган фарзандини мана шу куйга солиб, етимхоналарга ташлаб кетган.

Яна шундай ҳолатлар юз бермоқдаки, ота-онанинг фарзандига лоқайдлик билан қараши, беパрволигидан баъзан болалар адашиб, шубҳа уйғотиб, миршаблар қўлига тушиб қолмоқда, уйдан безган болаларни миршаблар ҳам иложсизликдан болалар уйига топширишга мажбур бўлаяптилар.

Очиғини айтганда, тирик етимлар ҳозир кўп учрайди, — дейди болалар уйи директори Холида Каримова. — Бу маскан 1931 йили ташкил топган, ҳозиргача 4000 нафарга яқин болаларни тарбиялаб вояга етказди. Демак, Холида Каримовани 4000 боланинг онаси десак, янглишмаймиз. Чунки Холида опа бағри кенг, болаларни севувчи, ҳар қандай ҳолатда ҳам уларнинг жажжи юракларига гоҳ ота, гоҳ она бўлиб йўл топувчи меҳри дарё инсондир.

— Бизда 3 ёшдан 7 ёшгача бўлган болалар тарбияланади. Улар дастлаб яхши гапиролмайдилар, тагларини ҳўл қилиб, мустақил овқат ея олмайдилар. Мана шундай қийинчиликларга қарамасдан меҳрибон, чаққон энагаларимиздан С. Усмонова ва Г. Рўзиметова юмушларни жони дили билан бажарадилар. Оналари ўрнида она бўлиб, улар қалбига алла айтиб, ором бағишлайдилар.

Ҳаёт қизиқ экан, бир кам дунё деганлари шу бўлса керак-да!.. Кимдир тирноққа зор, бировларга эса бола хор...

— Фарзандга зор оилалар бола асраб олиш учун келишса, қандай ҳал қилинади?

— Бу анча мураккаб, — деди, Холида опа кўзларини бир нуқтага тикиб. Аввало биз бола сўраб келган ўша ота-онани ақлу-ҳушига, уларнинг ёшига, ўзлари тарбиялими, боланинг қадрига етадиларми, деган ўй билан синчиклаб эътибор берамиз. Ана шундай жиҳатларини суриштирамиз. Хуллас, минг чиғириқдан ўтказилгач, болани ишониб топширамиз. Нима бўлганда ҳам бола то ўзини тутиб, вояга етгунча қайд дафтаримиздан унинг номини ўчирмаймиз. Қарамоғимиздаги болалар биз учун ҳамиша азиз.

Мана ўн саккиз йил бўлибдики, Холида Каримова умрининг энг гўзал даврини, меҳрининг энг қайноқ тафтини мана шу болаларга бағишлаб келмоқда. Мен Холида опадан мактаб ёки боғчада ишлаш билан болалар уйида ишлашнинг фарқини сўрадим.

— Аввало, бизлар соатга қараб иш тутмаймиз, — дейди у, — чунки бу ердаги болаларнинг кўнгли ярим, халқимиз уларга аталган мана бундай сўзларни бекорга айтмаган:

Отаси бор, онаси бор
Баланд тоғ устида ўйнар.
Отаси йўқ, онаси йўқ
Қаронғу уй ичида йиғлар.

Бу шеърий тизмани келтиришимнинг боиси шуки, биз уларнинг атрофларида минг парвона бўлмайлик, барибир улар жовдираган кўзларини деразага тикиб, кимнидир кутишади. Бир мисол. Яқинда икки фарзанднинг онаси, ёш бир аёл бизга энага бўлиб ишга келди, икки кун ишлаб, учинчи кун келмади, сабаби — кўплаб онасини билмайдиган болалар «Сиз менинг ойиммисиз? Мени олиб кетинг. Яхши қиз ё яхши ўғил бўламан» деган сўзларни айтиб, уни ўз ҳолига қўймаган. Болажонларнинг мунгли қарашларига бардош беролмагани учун бу ерда ортиқ ишлолмаслигини айтди.

Бундай ҳол менда ҳам кўп бўлган. «Болаларимдан» биронтаси сал йўталиб ёки инжиқроқ бўлиб турса, оиламни унутиб, шу ерда ётиб қолган кунларим кўп бўлади. Ҳа, болалар уйида ишлаш учун нафақат меҳр, балки бутун юракни бағишлаш талаб этилади. Баъзан қаттиққўл ота бўлсангиз, баъзан меҳрибон она бўлишингиз керак.

Болалар уйига Виктор Чернаков номи берилиши билан қизиқдик. Албатта, 1966 йил 8 март кунигача «Болалар уйи» Шопойизда эски бинода жойлашган эди. Тасодифан ёнғин содир бўлиб, 29 ёшли ўт ўчирувчи лейтенант В. Чернаков болаларни ёнғиндан сақлаб қолиб, ўзи ҳалок бўлган, шундан сўнг бу масканга ана шу довюрак йигитнинг номи берилган. Биз ҳар йили 8 март куни унинг қабрига бориб, ҳурмат билан эсга оламиз.

Ҳозирги иқтисодий танг ҳолатда қандай камчилик, муаммолар борлиги билан қизиқдик. Бизни оталиққа олган ташкилотлар кўп: сут, қатиқ, сузма каби маҳсулотлар етказиб беришга ҳаракат қилишади. Аммо шу кунларда бу каби маҳсулотларни, кийим-кечакларни олиб келиш анча муаммога айланди. Бизларга машина берилгани билан ёқилғи йўқ. Баъзан шундай ҳолатлар бўладики, тоби қочган ёки ақли заифроқ болаларни даволашга олиб бориш зарур бўлиб қолади. Аввал «Қалдирғоч» ширкати ёрдам берарди, лекин ҳозир анча қийналиб қолдик. Мана шу муаммоларимизнинг ечилишига ёрдам берилганда, жуда катта савоб иш қилинган бўларди, — дейди Холида опа.

Аслида халқимиз болажон, савобталаб халқдир, ҳозирги тақчиллик пайтида мана шу етимхоналардан мутасадди ташкилотлар ёрдам қўлларини аямаганда эди, нур устига аъло нур бўларди.

Бу болалар боғча болаларидай ҳар хил шеър, қўшиқлар ўрганишади. 1991 йили бобокалонимиз А. Навоий йили бўлди. Шунда биз ҳам навоийхонлик кунини ўтказдик. Бу кун жуда эсда қоладиган, таъсирли ўтди. Болаларимиз шоирнинг шеърларидан ёдлаб, рақсларга тушишди. Рус болаларимиз ҳам ўзбек тилида бемалол гапириб. Навоий шеърларидан намуналар ўқиганда, жуда ҳаяжонландик. Тарбиячи ва энагаларимизнинг кўзларида ёш қалқиди.

— Холида опа, ҳозир етимхонага болаларни ташлаб кетиш ҳоллари олдингига нисбатан камайдими?

— Олдинлари дарвоза ёнида машинадан болани тушириб, чўнтагида хат қолдириб, отасими, онасими жўнаб қолган ҳолатлар кўп бўлган. Энди, мана ўзлигимизни таниб, мустақил бўлиб, Қуръон, ҳадисларни ота-оналар ўқиб, ўзларига тегишли хулоса чиқарган бўлсалар, ажаб эмас.

Бориб-бориб болалар уйлари аталмиш бундай масканлар фарзандларимиз учун ўйингоҳ, касб-ҳунар ўрганадиган жойларга айланса...

Ҳа, азиз дўстлар, болалар уйидан паноҳ топганлар ҳарқанча меҳр-муҳаббат ардоғида бўлмасин, торми, совуқми, иссиқми, барибир ўз уйларини қўмсайдилар. Улар ҳам ота-оналари, акалари, сингиллари билан бирга бўлишни жуда-жуда истайдилар.

Пайғамбаримиз ҳадисда оналарнинг меҳри қуёшга баробар деб улуғлаган. Аммо ўзлигини унутган баъзи калтабин оналар азиз фарзандларидан кечиб юбориш даражасига борганлиги ғоят ачинарли ҳолдир. Не-не жажжиларнинг бошини силаб, келажагини яратиш йўлида фидойилик қилаётган Холида опадек меҳри дарё, етимпарвар, жонкуяр аёлларимиз борлигидан фахрланасан, киши.

Саломатхон ҲАСАНОВА.

Суратларда: болалар уйи директори Х. Каримова ва тарбияланувчилар.

Тасвирчи А. ЧАПЛИГИНА.

ҲАВАС ҚИЛСА АРЗИГУЛИК

Маълумки, Франция маданият ва санъат, фан-техниканинг юксак тараққий этганлиги билан бутун жаҳонга машҳур. Хўш, шундай ривожланган бир ўлкада мактаб-маориф ишлари қай йўсинда олиб борилар экан, — деган савол кўпчиликни қизиқтириши табиий.

Мухбиримиз яқинда Францияда ижодий сафарда бўлиб қайтган Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий-тадқиқот институтининг педагогика кафедраси мудири, педагогика фанлари номзоди Қ. Абдуллаева билан худди шу мавзуда суҳбатлашди.

Мухбир: — **Қумри опа, Франция сафари таассуротлари ҳамда у ердаги мактаб-маориф ишлари тўғрисида гапириб берсангиз.**

Қумри АБДУЛЛАЕВА: — Кўпдан бери мени Оврупо мамлакатларидаги ҳаёт, аёллар турмуш тарзи, айниқса, мактаблар, ўқитувчи ва ўқувчилар фаолияти қизиқтирар эди. Бу мамлакатлар ҳақида кўп ўқиган эдим, лекин эшитгандан кўрган афзал экан. Франция Оврупонинг кўзгуси деб бекорга айтишмас экан.

Сафаримиз Франция пойтахти Париждан бошланди, у ерда 34 кун бўлдик. Ростини айтсам, у ердаги қайноқ ҳаёт, ҳавас қилса арзийдиган турмуш тарзи, ёшлар тарбиясида биздан анча илгарилаб кетган мактаб-маориф, маданият ва санъатнинг нақадар ривожланганини кўриб ҳайратландик.

Бу мамлакатларда, жумладан, Францияда маориф ишларини давлатнинг ички сиёсати деб қаралар экан. Шу туфайли Францияда маориф учун ажратиладиган маблағ миқдори йилдан йилга оширилиши, таълимнинг миллий урф-одатлари билан узвийлигини таъмин этишга алоҳида эътибор қилишади. Мактабга эътибор — келажак авлодга эътибор шиорига қаттиқ риоя қилинаркан бу мамлакатда.

М: — Францияда, жумладан, Парижда қандай илмий марказлар бор?

Қ. А.: — Парижнинг ўзида тасарруфидаги бир неча илмий марказ ишлари билан танишишга муваффақ бўлдик. Уларда олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг кўп қиррали эканлиги, эришилаётган натижалар чуқур ва асослилиги, илмий изланувчиларга, олимларга ниҳоятда эътибор берилиши, шарт-шароит яратилиши, моддий-маънавий таъминотлари ниҳоятда яхши эканлиги маълум бўлди. Ҳар бир илмий ходим учун махсус лабораториялар, асбоб-ускуналар, китоблар билан таъминланиши, уларнинг соғлигини муҳофаза қилишга ғамхўрлик, хуллас, бир сўз билан айтганда, олимни олим ўрнида кўриши бизни ниҳоятда хурсанд этди.

Францияда хусусий ва давлат дорилфунунларида ҳам педагогика, руҳшунослик ва бошқа фанлар бўйича тадқиқотлар олиб борилади. Ҳатто ҳар бир мактаб жамоаси ҳам амалиётда эришган натижаларга асосланиб, ўқув режаларини тузиб, вазирлик ҳукмига ҳавола қилиш имконига эга.

Франция Халқ таълими вазирлиги томонидан давлат буюртмалари, тавсияномалар берилиб, уни олим ва услубчилар биргалашиб ёки якка бажариш ҳуқуқига эгадирлар.

Ўқув режасида француз тили ва адабиёти, математика, дин, жисмоний тарбия предметлари мажбурий ҳисобланиб, бу ўқув вақтининг тенг ярмини олади.

Ўқув вақтининг қолган ярмини гуманитар, табиий-математик фанлар ташкил этади.

М: — Сафар чоғида мактабларда ҳам бўлдингизми? У ердаги мактаблар бизларникидан нимаси билан фарқ қилади?

Қ. А.: — Ҳа, албатта, кўп мактабларда, кутубхоналарда, болалар ўйнаб дам оладиган жойларда бўлдик.

Франция мактабларида таълим икки йўналишда, яъни мажбурий фанлар ва ривожлантирувчи фанлар гуруҳига бўлиб олиб борилар экан.

Мени кўпроқ бошланғич мактаб ишлари қизиқтирди. Францияда кўп йиллардан бери бошланғич мактаблар (I—IV синф) алоҳида мактаб бўлиб шаклланган. Бир мактабда 100—150 нафар ўқувчи ўқийди.

Болалар 3—4 ёшдан мактабга қабул қилинади. Болаларга даставвал амалий машғулотлар орқали муомала қилинади. Франция мактабларининг бизнинг мактаблардан фарқли томонларидан бири бошланғич мактаблар учун фақат бир раҳбар, яъни мудир ҳам таълим-тарбия ишларига, ҳам молиявий ишларга жавоб беради. Ҳатто котибликни ҳам мудирнинг ўзи бажаради.

М: — Қумри опа, улардаги ўқув режаларининг афзалликлари ҳақида ҳам икки оғиз сўзлаб берсангиз.

Қ. А.: — Ўқув режа ва дастурларида кичик ёшдаги мактаб ўқувчилари учун қизиқ бўлган мавзулар, матнлар танланар экан. Болалар қайси ёшда бўлмасин, билим, малакаларини амалий машғулотлар, ўйин воситалари орқали ўзлаштириш имконига эга эканлар.

Мактабда хоҳ ўғил, хоҳ қиз бола бўлишидан қатъи назар, ўқувчилар уй-рўзғор ишларини бажаришга жиддий ўргатилади. Мактабда таълим бериш ва амалий машғулотлар ўтказиш учун махсус хоналар мавжуд. Иш хонасида уй-рўзғор учун нимаики керак бўлса, бари бор. Ҳатто газ плиткаси ҳам. Ўқитувчи болалар билан таълим дарсидан сўнг иш хонасида ота-оналар томонидан навбат билан олиб келадиган масаллиқлардан ҳар хил ширинликлар пиширишади. Шу жараёнда ўқитувчи қанча ун, қанча ёғ, нечта тухум ва бошқа нарсалар кетишини, технологиясини ўргатади.

Машғулотда нутқ ўстириш, луғат иши, математик тушунчалар жамланишини ва болалар ўзлари қилган меҳнати маҳсулини, овқатланиш қоидаларини, гўзаллик, нафосатга қандай ўргатилганликларини кўриб қойил қолади киши.

Ҳафтада 4 кун, яъни душанба, сешанба, пайшанба ва жума кунлари асосий фанлардан сабоқ берилади, амалий машғулотлар ўтказилади. Чоршанба куни болалар уйда бўлишади. Ҳар икки ҳафтада бир марта зиёратгоҳ жойларга саёҳат уюштирилади. Саёҳатларга мактаб мудири бош-қош бўлиб, ўқитувчи ва ота-оналар касбкорининг яқинлигига қараб таклиф этилади. Ҳаражатларни ота-оналар тўлашади. Саёҳат олдидан бир неча кун болаларга бериладиган жой ҳақида тушунча берилиб, руҳан тайёрланади.

Қайтиб келингач, болалар кўрганларини икки ҳафта давомида ҳикоя қилиб бериш ёки расмларини чизиш орқали саёҳатни атрофлича таҳлил қилишади.

Дарслар жуда хилма-хил бўлиб, болаларнинг ёш хусусиятларига қараб ўтилади. Ўқувчиларга ҳар куни ҳар бир дарс учун бир варақдан қоғоз улашилади ва у она тили, математика дарсларида турли топшириқларни бажариш учун ишлатилади. Кўпинча ўқувчилар оддий қалам билан ишлайдилар. Болалар жуда кичкиналигиданоқ тежамкорликка ўргатилади. Ўқитувчи ва ота-оналар ҳамкорлиги жуда яхши йўлга қўйилган.

Ривожланган капиталистик мамлакатларда, жумладан, Францияда ўрганишга ва татбиқ этишга лойиқ бўлган кўп яхши нарсалар бор экан. Ҳатто ҳали ёшига етмаган болаларни тез-тез музейларга олиб бориб, уларни турли хил тасвирларга қизиқтириш одат тусига кирган. Бу одат санъатга ошуфталик болаликдан шаклланишига бир ишора.

Францияда болалар 3 ёшдан бошлаб болалар кутубхонасига аъзо қилинади. Бадиий адабиётга ёшликдан меҳр-муҳаббат уйғотишга ота-оналар, педагоглар алоҳида аҳамият беришади.

Франция ойнаи жаҳони бир йўла 8 канал орқали болалар учун қизиқарли кўрсатувлар беради. Лекин французлар болаларни узлуксиз экран қаршисида ўтқизишни ёқтиришмас экан. Асосий эътиборни болаларни кўпроқ очиқ ҳаводан баҳраманд этишга, атрофдаги қизиқ нарсаларга диққатини жалб этишга, спорт билан шуғулланишга қаратишаркан.

Мактаб ва синф хоналари жуда содда безатилган. Фақат болалар томонидан ишланган расмлар, бадиий меҳнат намуналари билан безатилган. Бизнинг мактабларимиздагидек дабдабали шиорлар, доҳийларнинг расмлари илинмаган.

(Давоми 3-бетда).

ИНСОН ВА ЖАМИЯТ

Исрофгарчиликка айланиб кетувчи сахийлик ва ҳашамдорлик сеньорларгагина эмас, умуман барча рицарларга ҳам хос хусусият деб тасвирланар эди. Улар жасорат ва саховат далиллари эди. Модомики шундай экан, олийҳиммат рицарлар бир-бирларидан ошиб, ғаройиб ишлар қилишга интилар эдилар. Уларнинг бири ҳайдаб қўйилган ерга кумуш кукунини сепишни буюрса, иккинчиси қимматбаҳо мум шамчироғларида овқат пиширишни буюради ва ҳоказо.

Аёлга рицарларча муносабат адабиётда бениҳоя кўп тарқалган мавзу эди. «Соҳибжамол хоним»ни эъзозлаш (Исо масиҳга ишониш каби) мусаффо ва юксак «гўзал ҳаёт»га жўшқин интилишнинг ифодаси эди, замон урф-одатлари нақадар қонли ва дағал бўлса, мана шундай гўзал турмушни қўмсаш шу қадар кучаяр эди. Аёлга зориқиб ва ҳурмат билан муносабатда бўлиш рицарлик ғоясини сўнмас латофат билан қоплар эди.

Аммо бу ўринда ҳам воқелик ҳамиша олий мақсадга монанд келавермас

(Боши ўтган сонларда).

эди. Оилавий муносабатларда рицарлар кўпинча, қўпол, маҳлуқдан фарқ қилмас эдилар. Аёлларнинг бетидаги чандиқлар ўша замондаги оддий кўриниш эди. Қолаверса, хотинга маҳбуба каби эҳтиром кўрсатиш, умуман, яхши одоб ҳисобланмас эди. Замон зиддиятлари мана шундай эди.

Христиан дини қуролга, айниқса, қиличга, варварлардек таъзим этишга янги маъно бахш этди. Энди қиличнинг дастасига христианларнинг муқаддас белгилари тасвирлаб қўйиладиган бўлди. Шу тариқа у ғайритабиий кучга эга бўлар ва шу тариқа муқаддас буюмга айланар эди. Бундан ташқари, ерга санчиб қўйилган қилич бут деб фараз қилинар, рицарь унинг олдида тиз чўкиб, жанг арафасида худога илтижо қилиши мумкин эди. Умуман, рицарларнинг қуроли ўрта асрларда озодлик ва олийҳимматлик рамзи эди. Бошқа табақалар қилич тақиб юришга ҳақли эмас эдилар.

Рицарларнинг «ор-номус кодекси»даги бошқа жиҳатлар орасида қариндошини ёки дўстини ҳақоратлаганлик учун ўч олиш (уруғчилик тузумининг мероси) мажбурийлигини таъкидлаб ўтиш зарур. Ҳарбий биродарликка ўлгунча содиқ қолиш одати ҳам бузилмас одатлар жумласига кирар эди. Масалан, Қуддусни 1199 йилда ишғол қилиш (1-салб юриши) қатнашчилари тирикларгина эмас, йўлда ҳалок бўлганлар ҳам жангга кирдилар, деб тасдиқлаган эдилар.

Ор-номус қоидалари фақат рицарлик табақаси ичидагина амал қилганини ва бошқаларга жорий этилмаганини айтиб ўтиш ўринлидир. «Ўрта асрларнинг хўжайинлари»да жасорат билан олижаноблик, кибр-ҳаво, қонхўрлик, бадавийлик ва шу каби одатлар билан ғаройиб тарзда чатишиб кетганлигининг сабабларидан бири ҳам мана шу бўлса, эҳтимол.

Руҳонийлар. Руҳонийларни феодаллар табақаси деб аташ тўғри бўлмайди. Улар орасида турли кишилар бор эди. Рим папасидан тортиб кичик қишлоқ руҳонийсигача шу тоифага мансуб эди. Катта-катта феодал ер-мулкларига эга бўлган черков аёнларидан тортиб йўқсил зоҳидгача, муттаҳамлар ва ғийбатчилардан тортиб табаррук шахсларгача шу тоифага кирар эди. Бу тоифа том маънодаги табақа эмас эди. Чунки у аҳолининг барча қатламлари учун очиқ эди. Шундай ҳам бўлардики, аслзода уруғига мансуб фарзанд оддий роҳиб (монах) бўлиб қолар, деҳқоннинг фарзанди эса кардинал унвонигача эришар эди. Қандай куч бу кишиларни бирлаштириб турарди? Бу куч фақат битта эди, у ҳам бўлса уларнинг ўрта асрлар мафкураси — христианлик билан боғлиқ бўлган ҳамма ҳолатларини назорат қилиб турувчи қудратли ташкилотга киришлари эди. Шу ҳақда биз алоҳида гаплашамиз. Аммо ундан аввал яна бир муҳим жиҳатга тўхталиб ўтамиз.

Ўрта асрларда монархия ва черков. Сиёсий тузилмаларнинг жамиятдаги ўрнига тўхталиб ўтамиз. Қироллар ҳам феодал ва рицарлар бўлишган, албатта. Бироқ ўрта асрлар шароити уларни алоҳида мавқега чиқариб қўяди. Биринчидан, феодалларнинг тарқоқлиги ҳақида гапирмоқ керак. Бу ўринда «синфдош қардошлар» қироллар учун кўпинча мададкор куч эмас, балки душман эди. Қиролнинг: «сени ким граф қилиб қўйди?» деган таънасига ўжар граф: «ҳазрати олийлари, сизни ким қирол қилиб қўйган?», деб киноя билан жавоб қайтарар экан, буни мадад деб бўладими, ахир. Қироллар шаҳарларнинг ёрдами билан зодагонларга қарши курашиб, шаҳарларни савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик марказлари сифатида ўз паноҳларига олганларини 7-синф тарих дарсидан биласизлар. Хуллас, шаҳарликларнинг «саховатли қирол»га ишончи асло соддадиллик натижаси эмас эди.

Деҳқонларнинг ҳолати мураккаброқ эди. Қирол ҳар ҳолда феодал эканлиги маълум. Бироқ, масалан, Францияда айни қироллар крепостнойлик ҳуқуқини бекор қилиш ташаббускори бўлдилар. Қирол Людовик бутун-бутун қишлоқларнинг деҳқонларини озод қилиб юборган эди. Шунинг учун ҳам деҳқонлар уни астойдил яхши кўришарди. Салб юришида қирол асирга тушиб қолганлиги ҳақида овозалар тарқалганида, жанубдаги жамики деҳқонлар оёққа туриб, унга ёрдам бермоқчи бўлганлар.

Бундан ташқари, феодаллargина эмас, мамлакат ва бутун халқ худо томонидан қирол ихтиёрига топширилган, деб ҳисобланарди. Бу эса ҳаммадан ўз вазифаларига жиддий муносабатда бўлишни тақозо қиларди.

Қирол ҳокимияти моҳият эътибори билан феодал ҳокимияти бўлса-да, у ғаразли синфий манфаатлардан устун туриб, бутун жамиятнинг мувозанати ва барқарорлигини таъминларди.

Черков, биз бу ташкилотни қоралашимиз ёки оқлашимиздан қатъи назар, ўрта асрларни черковсиз тасаввур этиб бўлмайди. Унинг аҳамиятини тўла-тўкис уқиб олиш учун ўша даврда христианликнинг аҳамияти қандайлигини идрок этишга интилиб кўрамиз.

Христианлик ва унинг ўрни. Орадан неча юз йиллар ўтиб кетгандан кейин ўрта асрларда одамларнинг худога ишончи нақадар ашаддий ва жўшқин бўлганини энди тушунишимиз қийин. Рицарларнинг ғояси каби худога ишонч ҳам «гўзал ҳаёт»га интилишнинг ифодаси эди. Одамлар ҳаётининг ҳамма соҳаларини, инсон туғилгандан вафот этгунча унинг ҳар бир қадамини дин белгилаб турарди.

Ўрта асрлардаги инсоннинг тасаввурида дунё бир саҳнадан иборат бўлиб, унда худонинг лашкарлари билан шайтоннинг лашкарлари доимо курашиб турарди. Бу кураш уч поғонадан: 1. Фариштталар билан жинлар ўртасида, 2. Яхши христианлар билан мажусийлар ўртасида, 3. Ниҳоят, ҳар бир кишининг қалбида кураш борарди, чунки худо эзгулик билан ёвузликдан бирини танлаб олиш эркинлигини кишининг ўзига бериб қўйган, деб ҳисобланарди.

Биз ғайритабиий деб атайдиган кучлар ўрта асрлар кишиси учун воқелик эди. Одамлар ҳар қандай хурсандчиликка, ҳар қандай қайғуга ўша кучлар аралашади, деб билар эдилар. Турли табақа кишилари арвоҳни кўрар, шу пайтда фаришталар билан, Биби Марям, Исо Масиҳ ва бошқалар билан гаплашарди. Алвасти ва жодугар деб ҳисобланган кишилар эса баъзан қийноққа солиш билан ҳеч қандай дўқ қилинмаса ҳам шайтон билан тил бириктирганини тан олар ва унинг ташқи қиёфасини тасвирлаб берарди. Бунинг сабаби равшан: инсон кўрмоқчи бўлган нарсасини «кўради». Христианлар дунёсини душманлар (бошқа диндагилар) қуршовида деб фараз қилиш, унинг ичида ҳам душманлар (муртадлар) бор деб ҳисоблаш эса доимо хавф-хатар ҳиссиётини юзага келтирар эди.

Давоми бор.

Бизни ўйлантираётган муаммолар

СУНЪИЙ ТЎСИҚЛАР КИМГА КЕРАК?

Жамият тараққиёти тарихида миллат кишиларнинг уюшган, барқарор топган бирлигидир. Бу бирлик иқтисодий боғланиш, бир ҳудудда яшаш, алоқа воситаси — бир тилга эга бўлиш, баъзи бир жиҳатдан ўзига хос маданияти, анъанаси, урф-одатлари билан ажралиб турадиган жамият тараққиётининг жуда мураккаб маҳсулидир.

Миллат кишилик жамияти тараққиёти жараёнида энг юқори босқичдир. Тил эса миллатнинг ҳар томонлама ривож топишида ақли, заковати, тафаккурини акс эттирувчи беқиёс восита ҳисобланади. Шу сабаб тил қанча бой ва такомиллашган бўлса, тафаккур ҳам шунча ўсади, ривож топади. Инглиз, немис, рус, япон каби тиллар бунинг тимсолидир.

Тил миллатнинг ҳам қони, ҳам жони. Шу боисдан ҳар бир миллат кишилари ўз она тилини кўз қорачиғидай асрайди, ундан жонини ҳам, молини ҳам аямайди. Тарихга назар ташласак, ўз миллатини сақлаб қолиш йўлида, ўз миллати тилининг равнақи учун не-не улуғ зотларимиз, машҳур олимлар фидойилик кўрсатишди, ҳатто оғир азоб-уқубатларни ҳам бошдан кечиришди, ноҳақ таҳқирланишди ҳам. Бунга ўзбек миллати ва тилининг шу давргача босиб ўтган йўли исботга муҳтож бўлмаган далилдир.

Ҳар бир миллат аҳли шундай оғир азоб-уқубатларга бардош бериб, бошида қилич ўйнаганда ҳам ўз она тилидан ҳеч қачон воз кечмаган ва кечмайди ҳам. Жамият тарихида бунга мисоллар кўп.

Инглизлар 200 йилдан кўпроқ ҳукмронлик қилиб, инглиз тилини Ҳиндистонда ўрнатишга қанчалик уринмасинлар, ҳинду, урду ва Ҳиндистондаги бошқа тилларни йўқ қилиб, инглиз тилини сингдиролмадилар. Шу тариқа ўзимизда ҳам XIX асрнинг ўрталарида чор ҳукумати Ўрта Осиёни босиб олиб, мустамлакага айлантиргандан кейин рус тилини мажбуран қабул қилдиришга, Ўрта Осиё халқларини руслаштиришга рус шовинистлари қанча уринмасинлар, уларнинг ёвуз ниятлари пучга чиқди. Ўзбек, қозоқ, қирғиз, туркман, тожик ва Ўрта Осиёдаги бошқа тиллар қанчалик чекланишга дучор бўлмасин, ўз мавқеини сақлаб қолди.

XIII—XIV асрларда шакллана бошлаган ўзбек адабий тили буюк Алишер Навоий, Муҳаммад Бобур, Муҳаммад Солиҳ, Машраб, Хувайдо, Нодира, Увайсий, Огаҳий, Муқимий, Фурқат каби атоқли адибларимиз ҳамда кейинги йилларда Чўлпон, Фитрат, Абдулла Қодирий, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Боту, Эркин Воҳид, Абдулла Орипов, Саид Аҳмад, Одил Ёқуб, Ўткир Хошим каби шоир ва ёзувчиларимиз яратган йирик асарлари ҳозирги замон ўзбек адабий тилининг равнақ топишида ниҳоятда зўр омил бўлди ва бўлмоқда.

Бироқ, кейинги 70 йил ичида КПСС ва Совет ҳокимияти зўравонлиги, зулми туфайли тилшунос олимларимиз ўзбек тили ҳеч кўрилмаган даражада тез равнақ топмоқда, унинг сўз бойлиги кенгайди, дунёдаги бой тиллардан қолишмайди, деган баландпарвоз иборалар билан аравани қуруқ олиб қочишга мажбур бўлган эдилар.

Тўғри, 70 йил ичида ўзбек тилининг лексик таркибида ўринли-ўринсиз бир қанча сўзлар, янги сўз бирикмалари, иборалар пайдо бўлди, ўзбек тили мактаб грамматикаси ҳамда илмий грамматикалари яратилди, турли луғатлар тузилди, ўзбек тили соҳасида бир қатор илмий ишлар ҳам юзага келди. Бироқ бу ишлар жамиятнинг табиий тараққиётидаги маҳсули эди. Кишилик жамияти қандай босқичда, қандай тузумда бўлмасин, бир ҳолатда, бир жойда қотиб қолмайди — озми-кўпми, тезми-секинми олға томон қадам қўяди, ривожланиб бораверади.

Ўзбек халқи ўзининг ижтимоий тараққиётида 70 йилдан ортиқ асоратда бўлмаганида, балки, унинг тили ҳар тарафлама ривожланиб, ҳозирги аҳволидан анча юқори даражага кўтарилган бўлармиди? Ўзбек фан тили шаклланиб, юзага келган бўлармиди?

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш кераки, мана шу давр мобайнида кўп соҳаларда ўзбеклардан бирмунча йирик олимлар, мутахассислар, малакали ишчилар, усталар етишиб чиқди. Булар ҳаммаси табиий тараққиёт асосида юз берди.

Тўғрисини айтиш керак, анчагина йирик олимлар, зўр мутахассислар, малакали ишчиларнинг етишиб чиқишида рус тилининг тутган ўрни ҳам кўзга кўринарли даражада бўлди.

Россияда XIX ҳамда XX асрлар давомида фан, техникани ривожлантиришда янги-янги терминлар, атамалар, сўз бирикмаларига катта зарурий эҳтиёжлар пайдо бўлди. Рус олимлари, мутахассислари фан ва техникага оид сўзларни, терминларни сунъий йўллар билан яратишдан кўра чет тиллардан тайёр терминлар, атамаларни таб тортмай қабул қилиб, ўзларининг йирик, фундаментал асарларини яратишди. Натижада рус тили дунёдаги энг бой, йирик тиллар қаторидан жой олди. Тақдир тақозоси билан чор Россияси, кейинча тоталитаризм ҳукмронлиги даврида бошқа миллат-элатларни руслаштириш учун ҳамма тармоқларда: савдо-сотиқ, маъмурий, хўжалик ишларида, ўқув, илм-фан, техника, олий таълим соҳаларида рус тилини ҳоким тилга айлантиришган эди. Бу эса ўзбек илмий тилини яратишга катта ғов бўлди. Ўзбек миллатининг тили эътибордан қолиб, истеъмол қилиш доираси борган сари торая бошлади. Натижада ҳатто айрим ўзбек оилалари, айниқса, юқори мартабали «аслзодалар», яъни партия ва ҳукумат раҳбарлари ҳамда уларнинг хушомадгўйлари, хизмат жойларида, оилаларида, ўзаро муносабатларда ўз она тилида сўзлашиш, суҳбатлашишни «пасткашлик», «маданиятсизлик» деб қарайдиган бўлишди. Бундай аҳвол баъзибир зиёлилар оилаларида ҳам рўй берди. Бунинг натижасида уларнинг «шўрлик» болалари ўз она тилида сўзлашишдан маҳрум бўлиб қолдилар. Шундай қилиб, ўзбек тили расман (хўжа кўрсинга) давлат тили ҳисобланса ҳам, амалда ҳар томонлама қисиб қўйилган, истеъмол доираси жуда ҳам чекланган тилга айланган эди.

1989 йил 21 октябрда ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши билан тилимиз равнақи учун йўл очилди. Бироқ ўзбек тилини чет сўзлардан тозалаш, соф ўзбек сўзлар билан бойитиш ниятида сунъий сўзлар тўқиш, ўзбек тили таркибида муҳим ўрин олган ва ўзбеклашиб кетган сўзларни ўринсиз «ҳайдаб» чиқаришга уриниш, бунинг устига тилшунослик илмидан узоқ айрим кишилар атама ва терминология қўмитасига бошчилик қилиши катта салбий ҳодисаларнинг рўй беришига сабаб бўлди. Натижада анчагина ўзбек сўзлари халқдан узоқ, тушунмайдиган сўзлар билан алмаштирилди: газета — рўзнома, журнал — ойнома (жарида, мажалла), район — ноҳия (туман, депара), институт — олий билимгоҳ (олийгоҳ, олий илмгоҳ, (дорилмуаллим), стадион — ўйингоҳ, факультет — куллиёт, кафедра — минбар (таҳсилгоҳ, минбаргоҳ), самолёт — тайёра (сайёра, учоқ, учқич), аэродром — сайёрагоҳ (тайёрагоҳ, ҳаво майдони), адрес — манзилгоҳ (манзил), колхоз — жамоа хўжалиги, совхоз — давлат хўжалиги (шўро хўжалиги), агроном — ҳосилот (зироатшунос), аппарат — ходимиёт, валюта — чет пули (жаҳон пули), депутат — халқ вакили (ноиб), транспорт — нақлиё (улов), вокзал — шохбекат ва бошқалар.

Хўш, бундай уринишларнинг нима ҳожати бор? Бу халқнинг бошини чалғитиб, қийнаш эмасми?

Асли мақсад ўзбек тилининг «софлиги» ниқоби остида ўзбек тилига кириб қолган «рус» сўзларидан уни тозалашга йўналди. Лекин, афсуски, ўзбек тилининг «софлиги» учун уринганлар юқорида келтирилган, ўзбеклашиб кетган сўзларнинг ҳаммаси (биргина «самолёт» сўзидан бошқа) русларники бўлмай, жаҳон маданияти тараққиёти жараёнида пайдо бўлган сўзларни, улардан Ўрта Осиёда, Қозоғистонда ва бошқа ерларда яшовчи туркий халқлар бемалол фойдаланаётганликларини нега англаб етмадилар? Нима учун биз бундай жаҳон сўзларидан воз кечиб, туркий халқлардан ажралиб туришимиз керак?

Тил тараққиёти шуни кўрсатадики, тилга четдан қабул қилинадиган сўзлар жуда ихчам, бурро, қисқа, талаффузи осон, силлиққина, қулоққа ёқадиган бўлиши керак. Шу билан бирга кенг маъноли, кўпгина нозик томонларни қамраб оладиган сўзларга тил муҳтождир. Ўзбеклашган сўзлар шу талабларга жавоб беради.

Президентимизнинг Туркия сафарида ҳамроҳ бўлган ёзувчи Жамол Камол «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида «Сўнг Хожатепа университети қошида хорижий алоқалар институтининг очилиши маросимида қатнашдик», деб ёзди. Бу ерда университет сўзи ўрнига олий билимгоҳ ёки илмгоҳ сўз бирикмалари ишлатилганда эди, маъноси бузилган бўларди. Сўзларнинг ихчамлигини, бурролигини қуйидаги солиштирма мисоллардан яққол сезиш мумкин:

Тошкент давлат техника дорилфунунининг ректорати касаба уюшмаси, механика куллиёти жамоаси 3-олий риёзиёт таҳсилгоҳи — **Тошкент давлат техника университети ректорати касаба уюшмаси механика факультети жамоаси учинчи олий математика кафедраси.**

Тошкент алоқа олий билимгоҳининг манзилгоҳи — **Тошкент алоқа институтининг адреси.**

Келтирилган мисолларда **университет** ёки **институт** сўзи ўзининг кенг маъноси билан ҳамма-ҳаммага тушунарлидир.

Газеталарда, телевидениеда, гоҳ олий илмгоҳ, гоҳ олийгоҳ деб айтишади. Илмий-тадқиқот институтини эса гоҳ олий илмгоҳ, гоҳ илмий-тадқиқот илмгоҳи дейишади. Журналистларнинг даъволарича, олий билимгоҳ — ўқув институти, олий илмгоҳ эса илмий-текшириш институтини билдириши керак эмиш. Лекин бу сўзлар шу қадар чалкашиб кетганки, уларнинг қайси бири ўқув юртини, қайси бири илмий-тадқиқот институтини англатади, билмайсиз, бошни қотиришга тўғри келади, чунки билим, илм бир-бирига жуда яқин синонимлардир.

Энди **колхоз** сўзига келсак, бу ҳам рус сўзи эмас. Бу сўз лотинча «коллектив» — бирлашув, бирикув ва туркийча хўжалик (русча шакли хозяйство) сўзларидан **кол-хоз** — колхоз сўзи ясалиб, қишлоқ хўжалигининг (фақат қишлоқ хўжалигига оид) тармоғи, деҳқонларнинг биргалашиб ишлаши асосида вужудга келган уюшмани англатади. Колхоз дейилганда халқ оммасининг хаёлига икки сўздан ясалган қисқартма сўз шакли келмайди. Аксинча, қишлоқ хўжалигига оид уюшма деб тушунилади. Бу сўздан **колхозчи, колхозлашмоқ, колхозчилик, колхозлаштирилмоқ** каби сўзлар ҳам ясалади. **Жамоа хўжалик** сўзи бирикмасининг маъноси эса ҳар қандай жамоага қарашли хўжаликни билдиради, яъни корхоналар, заводлар, фабрикалар ва шунга ўхшашларни ҳам англатади.

Бундан ташқари, жамоа хўжалиги таркибида бошқа хўжалик тармоқлари ҳам бўлиши мумкин. Масалан, колхознинг ферма хўжалиги, қурилиш хўжалиги, чорва хўжалиги. Шу билан бирга жамоа хўжалик аъзосини **жамоа хўжаликчи** (колхозчи), **жамоа хўжаликлаштириш, жамоа хўжаликчилик** деб янги сўзларни ясаш асло мумкин эмас. Шу билан бирга ҳамма ерда жамоа хўжаликлари бор, ҳатто маҳаллаларда ҳам. Шу каби **давлат хўжалиги** сўз бирикмаси ҳам маъно жиҳатдан давлатга қарашли ҳамма хўжаликларни англатади (корхоналар, фабрикалар, заводлар, уй-жой бинолари, коммунал объектлари давлат хўжалигига киради). Аммо **совхоз** сўзи эса фақат қишлоқ хўжалигига қарашли бўлиб, қишлоқ хўжалик тармоғини билдиради. Шуниси қизиқки, буни билибми-билмайми журналистларимиз (ойномачиларимиз, рўзномачиларимиз, ҳафтаномачиларимиз) зўравонлик қилиб, халқ оммасига нисбатан мажбурийлик йўлини қўллашмоқда.

Лекин халқ оммаси барибир ўзи билган, ўзи тушунган, ҳар доим истеъмол қилиб келган **район, колхоз, газета** каби сўзлардан фойдаланмоқда.

Равнақ топган ҳозирги замон тилларининг луғат таркибида минг-минглаб четдан кирган сўзларни ишлатиш табиий ҳодиса бўлиб қолди. Умуман, тилнинг лексик таркиби жаҳон маданияти соҳаларида қўлланаётган терминлар, атамалар ҳисобидан ўсади, бойийди. Соф ўз она тили сўзларидан иборат бўлган тил, айниқса, ривож топган бирорта миллат тили йўқ. Савдо-сотиқ, қуни-қўшни, борди-келди, иқтисодий-сиёсий муносабатлар орқали бир-бирларининг луғат таркибини бойитиш, бошқа тиллардан янги тушунчалар, янги предметлар ифодаловчи сўзлар она тилида бўлмаганидан кейин чет тиллардан тайёр атама сифатида қабул қилиниши табиий ҳолдир.

Рус тилининг луғат таркибида 3 мингдан ортиқ туркий сўзлар бор. Чунончи, **товарищ, карандаш, лошадь, балиқ, одам, арақ, аркан, базар, балда, барабан, барсук, батрак, багатыр, буран, дуал, дутар, ясавул, кабан, караул, колбаса, калпак, кумган, курган, минарет, очаг, тугай, чучело, шакал шашлык, шишка, кетмень, арык** кабилар.

Бу келтирилган туркий сўзларнинг рус тилига ўтиши билан улар мазкур тил қонун-қоидаларига, талаффузига итоат эттирилиб, қиёфаси озми-кўпми ўзгартирилган. Чунончи **товарищ** сўзи **-товар+иш** (туркий тилларда **ш** товушининг талаффузи бироз юмшоқ бўлганлиги учун **щ** шаклини олган). Шу хилда **карандаш** сўзи **кара** ҳам **даш** сўзларининг ўртасига **н** товушини қистириш билан ясалган. Бундай руслашган сўзларни қуйидаги мисолларда ҳам кўриш мумкин: **балбес, билмес (билмас) балда (болта), барсук (бўрсиқ), буран (бўрон), арбуз (тарвуз), очаг (ўчоқ), чинара (чинор), чучело (чўчув, чўчитиш), шишка (шиш), ярлык (ёрлиқ), кетмень (кетмон)** ва бошқалар.

Юқорида қайд этилган мисоллардаги каби сўзлар рус тили қонун-қоидаларига, талаффузига шундай мослаштирилганки, уларнинг рус тили сўзлари эмаслигига ҳеч қандай шубҳа ҳам қолмайди. Шу сабабли булар рус сўзлари эмас, десангиз руслар анча хафа ҳам бўлиши мумкин. Рус кишисига **товарищ** сўзи туркий сўз деб айтсангиз, сиз билан «ёқалашади».

Рус воқелигида минора, ўчоқ, кетмон, тарвуз, бўрсиқ каби юзлаб предметлар, тушунчалар бўлмагандан кейин осонгина тайёр сўзларнинг ўз сўзига, ўз тилига мослаштириб қабул қилишган ва қилишмоқда. Бу ҳамма тилларда учрайдиган табиий йўлдир. Ҳозирги даврда ҳам **альтернатива, акция, ассоциация, брокер, бартер, биржа** каби чет эл сўзларига эҳтиёж бўлиши билан уларнинг эквивалентларини рус тилидан ахтармай ёки сунъий сўзлар ясамай, тўғридан-тўғри қабул қилинмоқда.

Умуман, тилга зўравонлик кетмайди, неологизм (ясама сўзларни ясаш) тилнинг табиатига, руҳига тўғри келмайди. Бир маҳаллар **паровоз** сўзи ўрнига **оташ арава**, **трактор** ўрнига **ўтомоч**, **велосипед** ўрнига **шайтон арава**, **аэроплан** ўрнига **осмон арава** каби сўзлар таклиф қилинган эди. Бироқ халқ бу сунъий ясама сўзларни қабул қилмади.

Умуман, четдан келган сўзлар ҳамма тилларнинг лексик таркибида учрайди. Масалан, рус тили таркибига 50 мингдан ортиқ сўз лотин, юнон, инглиз, немис ва бошқа тиллардан кириб, руслашиб кетган. Рус тилининг 4 томлик изоҳли луғатидаги **а** ҳарфи билан бошланган бир ярим мингдан ортиқ чет тиллардан киритилган сўзлар бор. Лекин руслар бу сўзларни ўзлаштириб, ўзлариники деб ҳисоблайдилар. Шу хилда ўзбек тилига рус тили орқали келган сўзлар (**аврия, агрегат, аборт, абонемент, автобус, автол, автомат, автомобиль, агроном, азот, акт, альбом, анкета** каби) минг-минглаб сўзлар бор. Араб тилидан кириб, ўзлашиб кетган **абадий, аблаҳ, аввал, авлод, авом, авж, аъло, абад, адабиёт, адолат, аёл, аён, аза** каби сўзларнинг сон-саноғи йўқ. Тожик-форс тилидан ҳам **афзал, авра, агар, аждар, андоза, андава, андак, андиша, анжом, аниқ** каби жуда кўп сўзлар кирган.

Ўзбек тилига кириб, ўзбеклашиб кетган бу сўзларни ҳар бир ўзбек бошқаларники деб хаёлига ҳам келтирмайди. Агар ўзбек сўзларини мана булари русларники, мана булар эса арабларники, анавилар форс-тожикларники деб қарасак, у тақдирда сўз бойлигимизнинг ярмидан ажралишга тўғри келади. Бу, албатта, бўлмаган гап. Қайси бир тилдан сўзлар қабул қилинишидан қатъи назар, бундай сўзлар кенг истеъмол қилинса, шу халқнинг сўз хазинасидан мустаҳкам ўрин олиб, унинг сўз бойлиги бўлиб қолади.

Тилга нисбатан айрим шахсларнинг хоҳиши, зўрлик қилишлари тил қонун-қоидаларига зиддир. Шу боисдан журналистларимизнинг ўз «ҳукмронлиги»ни ўтказишга қаратилган ҳаракатлари ножўя эканлиги тушунарлидир.

Илм-фан, техника соҳасига доир ўзбек илмий тилини яратишга келсак, бу жуда мураккаб муаммо. Бу 1-2 йилда ҳал қилинадиган масала деб қараш тўғри бўлмайди.

Маълум сабабларга кўра ўзбек тили ўз тарихий тараққиёт йўлида анча катта тўсиқларга дуч келиб, айниқса, табиий фанлар соҳасида тилимиз ривож топмай қолди. Натижада кўп асрлардан бери аниқ фанлардан ўзбек тилида кўзга кўринарли бирорта йирик илмий қомусий асар ёзилгани йўқ.

Кейинги 70 йил давомида ҳам ўзбек олимллари дунёга келган ўз асарларини рус тилида ёзишди. Шунга қарамай, табиий фанлар соҳасида ўзбек тилида асарлар яратилишига ҳеч қандай шубҳа йўқ. Бунинг учун шошма-шошарлик қилмай, оқилона ишлар олиб боришимиз зарур.

Руслар илм-фан, техника тилини бир асрдан ортиқ даврда яратишди. Энди ҳозирги фан-техника тараққиёти даврида ўзбек фан тилини яратишда ўзбек тилшуносларининг ва ҳамма соҳадаги олимларнинг жуда катта илмий ишлар олиб боришларига ишонамиз.

Шуни ҳам айтиб ўтиш зарурки, ўзбек фан, техника тилини яратишда рус тилининг аҳамияти ҳам катта. Тўғри, жумҳуриятимизга 70 йил давомида ҳукмронлик қилган рус партократлари ва уларга ҳомийлик қилган ўзбек раҳбарлари рус тилига бор диққат-эътиборларини бериб, ўзбек тилининг ривожланишига йўл қўймаган эдилар. Лекин рус тилини ўша кишилар тили деб қараш том маъноси билан жуда катта хатодир. Чунки тил бир табақа, бир синфга хизмат қилмай, ҳаммага баробар хизмат қилиб, уларнинг тил воситаси бўлиб қолади.

Фан, техниканинг ривожланишида Япония, Жанубий Қурия, араб мамлакатларида инглиз, француз, немис, испан тилларининг ёрдами жуда катта бўлган. Чунки илмий-техникавий соҳада бу тилларда ёзилган асарлар бениҳоя кўп. Рус тили ҳам шу тиллар қаторига киради. Рус халқи билан яқиндан муносабатда бўлганимиз учун унинг тили жумҳуриятимизда анча тарқалган, мутахассисларимиз, олимларимиз, ишчиларимиз уни яхши эгаллашган.

Умуман бир неча бой тилларни мукаммал билиш жуда ҳам катта хазинадир.

Илм-фан, техника терминларини яратишда ўлик тиллардан ҳисобланган лотин тили асос қилиб олинган. Бундай терминлардан барча тараққий қилган мамлакатларнинг олимлари, зиёлилари кенг фойдаланишади. Чунончи, тиббиёт оламида лотин терминларидан фойдаланиш ўрни жуда катта. Масалан, рецептларни ёзишда фақат лотин тиббий терминларидан фойдаланилади. Шу боисдан, агар ўзбек тилида мос келадиган, ҳақиқий ўзбек сўзлари, атамалари, терминлари топилмаса, жаҳонда кенг қўлланиладиган терминлардан фойдаланишга тўсқинлик қилиш катта хатодир.

Хулоса қилиб айтганда, ўзбек тилини, давлат тилини ривожлантиришда оқилона йўлдан боришимиз ҳам фарз, ҳам қарздир. Шундагина ўзбек миллатининг тили дунёда ривож топган тиллар даражасига кўтарилиб, улар қаторидан ўз ўрнини олади.

Отақўзи АЗИЗОВ,
профессор, филология фанлари доктори.

ҲАВАС ҚИЛСА АРЗИГУЛИК

(Боши 2-бетда).

Франция мактабларининг бизнинг мактаблардан афзал томонлари кўп. Ўқитувчилар бола руҳини жуда яхши билишади. Ўқув материаллари болаларнинг ёш хусусиятларига мос, ўқув воситалари болаларбоп. Мактабларда уй вазифаси берилмайди. Ўқувчилар билимига фақат сифатий баҳо қўйилади. Болалар 5-6 ёшдан бошлаб бемалол компьютерлар билан муомала қила оладилар.

Ҳар бир мактабда спорт майдончалари, қишки, ёзги сув ҳавзалари мавжуд. Ўқувчи болаларнинг ҳаммаси сузишни билишади.

Бошланғич мактаблар турар-жойларга яқин жойлашган. Ўқувчилар мактабдан қайтаётганларида, гарчи йўл очиқ бўлса ҳам, машиналар тўхтаб туради. Кўчаларда, чорраҳаларда болалар ўтаётганда эрталаб ва дарс тугагач, албатта, полиция кузатиб туради. Айтишларича, кейинги ўн йил мобайнида автомобиль ҳалокатига учраган одамлар сони жуда оз, улар орасида болалар эса деярли йўқ. Бу ўлкада инсоннинг ҳамма нарсадан улуғ ва ардоқли эканлигини ҳар дақиқа, ҳар сония ҳис қилиш мумкин.

Францияда диний мактаблар ҳам кўп экан. «Ҳар қандай жамиятнинг келажаги унинг ёш авлод тарбиясига бўлган муносабатига, бўлажак иқтисодий, маънавий шароити ёшларнинг билим ва тарбиясига боғлиқ, — дейди Париждаги 10-сон диний мактабда сабоқ берувчи Мате Пире. Бошқа кўп ўқитувчилар ҳам диний сабоқлар ёшлар руҳиятига ижодий таъсир этишини, уларда юксак эътиқод, маданият, инсон ва табиатга меҳр-шафқат каби зарурий сифатларни шаклланишига асос бўлишини ишонч билан гапиришди.

М: — Парижда мусулмонлар ва масжидлар ҳам борми?

Қ. А.: — Шаҳар марказидаги 39/41 кўчаси яқинида араб масжиди бўлиб, унда 4 минг кишининг бир йўла намоз ўқишлари учун шароит яратилган. Улар асосан араблар, ўзбеклар, турклар, хабашлар ҳамда французлардир.

Масжид биноси ниҳоятда нафис, шарқона қурилган. Бир неча кўк гумбазлар қуёшда ярақлаб, савлат тўкиб турибди. Масжид ҳовлиси худди жаннатни тасвирлагандек бўлиб туюлади. Ранго-ранг гуллар, ҳовли четидаги безаклар, намоз ўқиладиган хоналар соҳир бир кўринишда.

Айниқса, жума куни масжид гавжум бўлар экан. Худди биздагидек соат 14.00 да жума намози бошланиб, эркаклар асосий хонада, аёллар эса ўзларига мўлжалланган хонада Алфон Беги Мажнуб муфти ҳазратларининг муборак овозларини микрофон орқали эшитиб, эътиқод билан жума намозини ўқишар экан. Бизни ҳайратга солган нарса, жума намозида 70 фоизга яқин қиз-жувонлар қатнашдилар. Муфти ҳазратларининг панд-насиҳатларини ҳатто кўз ёш қилиб, диққат билан тингладилар. Ёшлар масжид хонасига киргач, намоз кийимларини кийиб олар, намоз тугагач, французча кийиниб чиқиб кетар эдилар.

Парижни мен гуллар ватани деб атагим келди. Бу муболаға эмас. Парижни кўрган одам шундай деб аташи табиий ҳол. Об-ҳавоси илиқ, ёмғир деярли ҳар куни бир зум бўлса ҳам гулларга сув пуркайди. Турли хил анвойи гуллар киши баҳри-дилини очади, кўзларни қувонтиради, ҳузур бағишлайди. Мактабларда ҳам ажойиб гулзорлар мавжуд. Уларни парваришлашда кичкинтойлар фаол қатнашадилар.

М: — Қумри опа, албатта, сиз аёл сифатида француз аёлларининг турмуш тарзига эътибор берган бўлсангиз керак? Шулар ҳақида нималар дея оласиз?

Қ. А.: — Албатта, аҳамият бердим. Парижда бўлганимизда, бир нечта оилаларда бўлдик. Французларнинг турмуши аъло даражада десак бўлади. Мўл-кўлчилик, ҳамма нарса бор. Аёллар ташвиши, муаммоси кам. Ўзларига қарашади, театр, киноларга боришни канда қилишмайди.

Француз аёллари ташқи кўринишда содда, ихчам, қулай кийинишган, хушмуомала, жуда эътиборли бўлар эканлар. Уларнинг бола тарбиясидаги кўпгина усуллари бизга ёқди. Француз аёлларининг кўплари фарзандлари балоғатга етгунча ишламай, фақат болаларининг камолоти учун ғамхўрлик қилишар экан.

Фарзандларига бир нечта хорижий тилларни ўргатишга ҳаракат қилишар экан. Оилавий сайр, томошаларнинг ташкилотчилари ҳам асосан аёллар эканлигини айтишди. Уй-рўзғордаги оғир ишлардан аёллар озодлигини кўриб ҳавасим келди. Улар ҳеч қачон ўзлари кир ювмас эканлар. Ҳар бир кўчада кир ювиш хоналари бўлиб, арзон нархда кирларни бир соат ичида ювиб қуритиб беришар экан. Шунингдек, оилада ҳам идиш-товоқ ювадиган машиналар бўлиб, овқат пишириш бор-йўғи 15 дақиқани олар экан. Чунки ярим тайёрлаб қўйилган маҳсулотларнинг юздан ортиқ хилини бемалол ҳарид қилиш мумкин.

Шунга қарамай кечки пайтлари кўп оила аъзолари қаҳвахона ва ресторанларда овқатланиб, гурунглашиб ҳордиқ чиқаришни ёқтиришаркан. Бу усулни улар арзон ва қулай деб мақташди.

М: — Қумри опа, яна бир савол: сиз фақат Франциядагина эмас, балки бошқа капиталистик мамлакатларда ҳам сафарларда бўлганингизни эшитганман. Юрт кўрган яхши-да. У ерда кўрган-билганларингиз сизнинг ҳаётингизда, ижодингизда қандай из қолдирди? Ҳозирги кундаги ишларингиз, келажак режаларингиз ҳақида ҳам билишни истардик...

Қ. А.: — Ҳа, Зубайдахон, кўрганларим менга катта ҳаёт мактаби бўлди. Югославияда бўлганман. Македония, Охрид, Новий Сад шаҳарларидаги ҳаёт, мактаб-маориф ишлари билан танишганман. Чунки бизнинг институт олимлари билан Македония республикаси олимлари шартнома тузиб, биргаликда илмий изланишлар олиб борамиз. Натижалар чакки эмас. Уларни амалиётга жорий этаяпмиз.

Мана, Ўзбекистонимизнинг мустақиллиги шарофати билан мактаб, маориф соҳасида ҳам кўп ўзгаришлар бўлмоқда. Яқинда биз «Тўрт йиллик бошланғич мактаб» йўриқномасини ишлаб чиқдик ва Халқ таълими вазирлигига топширдик. Унда, албатта, менинг ҳам кўрган-кечирганларим, энг яхши тажрибалар ўз ифодасини топди.

Таълим-тарбия жараёнини ташкил этишнинг осон ва қизиқарли томонларини белгиладик. Ўқувчиларни ортиқча юкдан озод қилиб, уларнинг умумий ривожланишларини, жисмоний ва ақлий камолотларини таъминлаш воситаларини ишлаб чиқдик. Хуллас, келажакда фарзандларимиз учун «Шодлик мактаби» бунёд этиш тараддудидамиз.

Жумҳуриятимиз мактаб ўқувчилари ҳам француз болаларига ўхшаб ҳамма имкониятга эга бўлишларини истайман. Иншоoло, ниятларимиз яқин йилларда рўёбга чиқса, ажаб эмас.

М: — Қизиқарли суҳбатингиз учун раҳмат! Сизга ва шогирдларингизга ижодий баркамоллик тилаб қоламиз.

Суҳбатни мухбиримиз Зубайда УСМОНОВА олиб борди.

Жиззах вилояти Октябрь ноҳиясига қарашли «Мунис» болалар боғчасидаги кичкинтойларга малакали мураббиялар тарбия беришади. Жамоа катта гуруҳ тарбиячиси Р. Абдусаломовани ҳам ўз соҳасининг билимдони сифатида қадрлайди.

Тасвирда: Р. Абдусаломова болалар билан ҳар хил ўйинлар орқали ҳисоблаш машғулотларини ўтказаётир.

Суратчи Умарали Хушвақт.

ОДОБНОМА ДАРСИНИ ЎТИШ ТАЖРИБАСИДАН

1991-92 ўқув йилидан бошлаб мактабларда «Одобнома» дарслари ўтила бошланди. Бу соҳада тажриба ҳали етарли эмас. Ҳар қандай малакали ўқитувчи ҳам бу фанни ўқитишда изланмаса, ижодий ишламаса, қийинчилик бўлиши табиий.

«Одобнома» дарси, аввало, ўқувчилар билим даражаси, яшаш шароити, мустақил фикрлаш доирасига мослаб олиб борилади. Масалан, «Ота-онага ҳурмат одоби» мавзуси ўтилаётганда, ўқувчилар иштирокида қуйидаги режа тузилди:

Ота — суянчиқ, ота — посбон.

Оталар сўзи — ақлнинг кўзи.

«Онангдан бош товлама,
ошмасин дарди,
Шараф тожи эрур, оёғин
гарди» (А. Навоий).

Хулоса.

Дарс савол-жавоб билан бошланди:

— Сиз қишлоқда яшамоқдасиз. Айтайлик, магазинга ун келди. Унни уйга олиб бориш кимнинг вазифаси?

— Отамиз ёки катта акаларимизнинг.

— Қўзичоқ боқдингиз-у, катта бўлгач, бозорга олиб бориб сотиш керак. Буни ким бажаради?

— Отамиз.

— Янги иморат қурмоқчисизлар. Қурилиш материалларини ким олиб келади?

— Отамиз.

Булардан ташқари, яна кўпгина тадбирлар, масалан, тўй, ўғилни армияга жўнатиш каби маросимларни ўтказиш ҳаракатининг асосий оғирлиги ҳам оталар зиммасидадир. Демак, оилада энг оғир, қийин ишларни оталаримиз, акаларимиз бажарар экан. Шунинг учун ҳам биз уларни суянчиқ, посбонимиз, деймиз.

Ўқитувчи ҳаётий тажрибаси, ўқиган бадиий ва қўшимча адабиётлар ёрдамида режанинг қолган қисмларини ҳам ўқувчиларга тушунтиради.

Иккинчи бир параллел синфда ушбу мавзу қуйидагича режалаштирилди:

Ота онани ҳурмат қилиш — фарзандлик бурчимиз.

Ота-она ҳақида халқ мақоллари ва ҳикматли сўзлар.

Хулоса.

Дарс ота-онани ҳурмат қилиш ҳақидаги фикрлар билан бошланади.

Қизлар дадаларининг рўмолча, пайпоқларини ювиб, дазмоллаб, оёқ кийимларини саришта қилсалар, бу ҳам уларга нисбатан одоб ва ҳурмат ҳисобланади. Ўғил болалар уйда ўтин ёриш, мол-қўйларни парваришлаш, ер-участкаларига қараш каби оғирроқ ишларда оталарига ёрдамчидирлар. Ишнинг катта-кичиги бўлмайди. Сиз бажарган кичкина иш орқасида катта ҳурмат ётади. Аслида ота-онани қадрлаш фарзандлик бурчимиздир. Ота-она ҳақида шундай халқ мақоллари бор: «Ота — ақл, она — идрок», «Ота — билак, она — юрак», «Аёлнинг саріштаси — рўзғорнинг фариштаси» кабилар.

Хуллас, юқорида айтганимиздек, «Одобнома» дарсини ўтиш ўқитувчидан ҳаётий тажриба, изланиш, материалларни жой-жойига қўйиб ишлатишни тақозо қилади.

Э. АБДУЛЛАЖОНОВА,
Фарғона вилояти Ленинград ноҳиясидаги 37-мактаб директори, одобнома фани ўқитувчиси.

Қутлаймиз!

Ҳурматли Эргаш ака Низомов!

Сиз қарийб 32 йилдирки, Китоб шаҳридаги 27-ҳунар-техника билим юртида ёшларимизга рус тили ва адабиётини ўргатиб келаяпсиз. Шу давр ичида сабоқларингизни тинглаган минглаб ўқувчиларингиз айни кунларда кўпгина соҳаларда тер тўкишмоқда.

Умрингизнинг сермазмун 50 йили ортда қолган ушбу паллада биз Сизга янада куч-қувват, сиҳат-саломатлик тилаймиз.

Жумҳурият Педагогика жамияти Қашқадарё вилоят бўлими, билим юрти жамоаси.

КЛАССИК ШЕЪРИЯТ КАЛИТИ

Олий ўқув юрти талабаларига адабиёт илмига оид муаммоларни ўргатиш ҳар доимгидан ҳам масъулиятли кечмоқда. Бунинг асосий боиси энг аввало адабиётни, бадиийятни тушунишнинг янгича, айтиш мумкинки, асл жараёни бошланаётганлигидан далолат беради. Бу ҳол мутасадди олимлару мураббий-ўқитувчилар олдига қатор вазифаларни кўндаланг қўймоқда. Бу вазифалар ичида энг асосийси мукаммал дарслик ва қўлланмларни яратишдир.

Шу жиҳатдан яқинда Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги жумҳурият ўқув-методика илмий-методик кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган филология фанлари номзоди Т. Бобоевнинг «Аруз вазнларини ўрганиш» номли қўлланмасининг чоп этилиши айни муддаодир.

Аёнки, ҳозирда минг йиллик маданий меросимизни, айниқса, ёзма адабиётни ўрганишда ҳам янги босқич бошланмоқда. Натижада классик меросимизни «икки маданият»га бўлиб эмас, балки бир бутун маънавий бойлик сифатида тадқиқ этишга эътибор кучаймоқда.

Бу ҳол ўқувчи ва талабаларимизга ижодкор маҳоратини ташкил этувчи барча компонентларни бир бутунликда ўрганишни, жумладан, шеър тузилиши ва вазнлар тизимини ҳам мукаммал ўзлаштиришни тақозо этади. Шу мақсадда филология соҳасида таълим оладиган талабаларимизга дастлабки босқичда «Адабиётшуносликка кириш» курси бўйича лекциялар ўтилади. Бу курсда бадиий адабиётнинг барча воситалари ҳақида дастлабки илмий-назарий тушунчалар сингдирилади. Жумладан, шеър тузилиши ва вазнлар тизими, аруз вазни ҳақида ҳам муайян тасаввур ҳосил қилинади.

Т. Бобоевнинг мазкур қўлланмаси ҳам айни шу мақсадда яратилгандир. Мазкур қўлланманинг асосий қиммати китобхонларда аруз вазнлари, унинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида етарли тушунча ҳосил қилиши билан характерланади. Қўлланманинг «Аруз» деб номланувчи кириш қисмида аруз ва арузшунослик илми ҳақида керакли маълумотлар берилади. Жумладан, арузшунослик илмига асос солган араб олими Халил ибн Аҳмаднинг аруз ҳақидаги қарашларидан тортиб Фаробий, ибн Сино, Саккокий, М. Замахшарий, А. Навоий ва З. М. Бобурларнинг кузатишларигача, шунингдек совет даври адабиётшунослигида арузга оид тадқиқотлар, уни ўрганишга бўлган турлича зиддиятли муносабатлар ҳақида мухтасар фикрлар баён этилади.

Қўлланманинг дастлабки қисми «Фонетика» деб номланишида ҳам маълум маъно бор. Унда араб алифбосидаги ҳарфларнинг ўзига хослиги (яъни фақат ундош товушларни ифодалаши) ва шу орқали вужудга келган ҳаракатли ва ҳаракатсиз (сокин) ҳарфларнинг аруз вазнида яратилган шеъриятда, унинг тузилишида тутган ўрни, ҳижоларнинг чўзиқ ва қисқалиги муаммолари билан боғлиқлигига, шаклдаги белгилар ҳақидаги қарашлар керакли мисолллр ёрдамида мустаҳкамланади. «Ҳижо», «Рукн», «Вазн», «Баҳр», «Доира», «Тақтеъ» каби бўлимларида ҳам шу хусусуятни кўриш мумкин. Аруз вазнининг ўзига хос жиҳатларини белгиловчи бу воситалар занжирсимон хусусиятга эга бўлиб, бири иккинчисини тақозо қилади.

Мажмуада арузга оид қарашларни мустаҳкамлашда, аввало, А. Навоийнинг «Мезонул авзон», З.М. Бобурнинг «Мухтасар» каби тадқиқотларига кенг мурожаат қилинади. Улар бир-бирига қиёсланиб, ўхшаш ва фарқли жиҳатлар ўрганилади ва маълум хулосалар баён этилади.

Чунончи, ҳижо таснифи бўйича арузшуносликда турлича қарашлар борлиги ҳақида маълумот берилгач, Навоийнинг сабаб, ватад ва фосила ҳақидаги фикрлари келтирилади. Шундан сўнг ҳижонинг нима учун сабаб, ватал ва фосила деб фарқланиши, уларнинг ҳар бирининг ўзига хос хусусиятлари, қисмлари ҳақида муфассал маълумот берилади. Айни чоғда таҳлил муқобил мисоллар ёрдамида мустаҳкамланади. Қўлланманинг «Илова» қисмида аруз системасининг ҳар бир бўлими ва уларнинг етакчи хусусиятлари маълум жадваллар асосида кўрсатилганки, бу ҳол талабаларнинг назарий билимларини амалий кузатишлар билан мустаҳкамлаш имкониятини яратади.

Хуллас, адабиётшунос олим Т. Бобоевнинг мазкур қўлланмаси ўрганувчиларга аруз вазнлари хусусида дастлабки илмий-назарий тушунчаларни сингдириши муҳим аҳамиятга эгадир.

Н. МАҲМУДОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

Қ. ҚАҲРАМОНОВ,
филология фанлари номзоди.

НАВОИЙГА БАҒИШЛАНДИ

Пайариқ ноҳиясидаги 47-ўрта мактабда Алишер Навоий таваллудининг 501 йиллиги кенг нишонланди. Тантана куни илм масканининг юқори синф ўқувчилари шоир ҳаёти ва ижодига оид айрим лавҳаларни рангли бўёқларда акс эттирдилар. Улар ғазалхонлик, саҳна кўринишини ижро этиш борасида ҳам ўз билимларини синовдан ўтказдилар.

С. РАББИМОВ,
А. ҚОДИРОВ.

ҚОБУСНОМА: ТИБ ИЛМИ РАСМИ ЗИКРИДА

Эй фарзанд, агар табиб бўлсанг, тиб илмининиг усулини яхши билғил, нединким бу илм яхши илмдур ва ул фойдали илмлар жумласидандур. Билғил, одамларнинг танасида нимаики бўлса, ё табиатга тегишли бўлади ёки табиатдан ташқари бўлади. Табиатга дахллиғи уч хил бўлади: биринчи хили таннинг барқарорлигини ва мустаҳкамлигини сақлайди, иккинчи эргашувчи (тавобеъ) дирки, танни бу ҳолдан бошқа бир ҳолга айлантиради, учинчи хили эса, табиатдан ташқари бўлиб, бевосита ёки билвосиа танага зарар етказади.

Инсоннинг танасин ушлаб турғучи нарсалар ё моддий ёки сурати ҳисси бўлур. Моддадин узоқ бўлғон унсур тўрттадур: ўт, сув, тупроқ ва ҳаводур. Ёки мижоз —ул элементга яқин бўлур. Уларнинг миқдори тўққизта бўлур: бири мўътадил, саккизтаси номўътадилдурки, уларнинг тўрттаси содда, тўрттаси мураккабдур. Ана шуларнинг барчаси мижозга яқиндур. Бундан ахлот миқдори тўрттадур: қон, сафро, балғам, савдо (сариқ-яшил суюқлик). Ахлотнинг яқинлари ана шулар. Масалан, аъзонинг таркибий қисми бир таълимотга қарағонда тўртта, иккинчи бир таълимотга қарағонда иккитадур. Бу баён қилғонларнинг маъноси шундайки, аъзонинг таркиби ахлотдандур, ахлотнинг таркиби эрса мижоздандур. Мижознинг таркиби унсурдандур. Элемент одам танасидан узоқроқ моддадур, ахлот яқин моддадур.

Сурати ҳиссий уч турда бўлғусидур: қавий (энергия), алафъол (ҳаракат) ва арвоҳ (руҳ). Қавий ҳам уч қисмдур: нафсоний, ҳайвоний ва табиий. Нафсоний олти қисмдур: кўрмоқ, маза билмоқ, эшитмоқ, ҳидламоқ, қувват-ҳаракат. Бу қисмлар аъзонинг сони била баробардур. Қувват — ҳаракат уч бўлимдан иборатдур. Булар: хаёл қилмоқ, фикрламоқ ва хотира. Ҳайвоний қавий икки хилдур: фаол, нофаол. Табиий қавий уч хилдур: ишлаб чиқарувчи, ташкил этувчи, сингдириш.

Ҳаракат-қувватнинг миқдори ҳам нафсоний, ҳайвоний ва табиий бўлғусидур. Нединким, ал-афъол қавий биринчидур ва ҳаракат-қувватнинг таъсиридур. Шундай бўлғоч, ал-афъол қавий миқдори била мос келғусидур.

Арвоҳ уч қисмдур: нафсоний, ҳайвоний ва табиий. Шул боисдан ҳам арвоҳ қувватнинг ходимидур. Шу сабабдин ал-афъол миқдори қавий миқдори била мос келғай. Таннинг мустаҳкамлиғи ва барқарорлиғи бирон бир нарсага боғлиқдур. Масалан, семизлик мижоз совуқлиғининнинг оқибатидур, қизиллик қоннинг, сариқлик сафронинг оқибатидур, қон томирнинг ҳаракати, ҳайвоний кучнинг оқибатидур ёки ғазаб ҳайвоний кучнинг, нофаол ҳаракатнинг оқибатидур, иффат мўътадил даражадаги шаҳват қувватининг оқибатидур, донишмандлик сўзловчининг руҳий вазминлиғинини оқибатидур.

Таннинг бир ҳолдан иккинчи ҳолға айланиши зарурий сабаб деб аталади. Бу олти хилдан иборат: биринчи — ҳаво; иккинчи — таом; учинчи — ҳаракат; тўртинчи — уйқу ва бедорлик; бешинчи — киши табиатининг хушнудлиги ва маъюслиги; олтинчи — тандаги ўзгаришлар, масалан, ғам, ғазаб, хавф ва шунга ўхшаш руҳий ҳолат. Буларни шунинг учун зарурий дерларки, одам булардан ҳоли бўла олмайди, булардан ҳар бири инсон танасида ҳаракатга эга бўладилар. Агар инсон шуларнинг биридан нотўғри фойдаланса, касаллик ва иллат пайдо бўлғусидур. Табиатдан ташқари уч тур бордур: ўзаро ўхшаш аъзоларнинг касаллик сабаблари, ўзаро ўхшаш бўлмағон аъзоларнинг касаллик сабаблари ва боғланиш бўлмасликнинг сабаблари.

Аъзоларнинг ўзаро ўхшаш касалликларининг сабаби ёки иситма касали, бу беш хил бўлади: беморликка сабаб бўлувчи -- яра, бу ҳам беш қисмдур: беморликка сабаб бўлувчи намгарчилик ёки қурғоқчилик. Бунинг ҳам ҳар бири тўрт қисмдур. Ўзаро бир-бирига ўхшамағон аъзолар касаллигининг сабаблари ёки нохушликнинг сабаблари, яратилишда тушғон беморликнинг сабаби ёки миқдори ёки ададда тушғон беморликнинг сабаби бўлур. Яратилишдағи беморликнинг сабаби ё шакл беморлиғининнинг сабаби бўлади, ё қўрқув касаллигининг сабаби бўлур ва бу етти қисмдур, бунга сержаҳллик сабаб бўлур. Бу икки қисмдур. Миқдор беморлиғининг сабаби уч хилдур, адад беморликларининг сабаби икки хилдур, аъзоларнинг бўғин-бўғин бўлиб ириши тўрт хил бўлади. Касаллик уч қисмдур: ўхшаш аъзоларнинг касаллиги, ўзаро ўхшаш бўлғон аъзоларнинг касаллиги. Ўзаро ўхшаш бўлмағон аъзоларнинг касаллиги. Аъзоларнинг бўғин-бўғин бўлиб иришини муштарак касаллик дейилади. Бундай касаллик ўхшаш аъзоларга ва ўзаро ўхшаш бўлмағон аъзоларга тушади.

Ўхшаш аъзоларнинг касалликлари саккиз қисмдур: тўрттаси муфрад (содда), тўрттаси мураккабдур. Тўртта муфради шулардан иборат: иссиқ, совуқ, нам, қуруқ; тўртта мураккаби шулардан иборат: иссиғу нам, иссиғу қуруқ, совуғу нам, совуғу қуруқ.

Ўзаро ўхшаш бўлмағон аъзоларнинг касалликлари тўрт хилдур: тацқи кўринишнинг касаллиги, миқдор касаллиги, аҳвол касаллиги, адад касаллиги. Ташқи кўринишнинг касаллиги тўрт хилдур: бу касаллик шаклга, айрим аъзоларнинг нуқсонига, асабиятга, юмшатишга келиб тушади. Миқдор беморликлари икки хилдур: бир нарсани торттириш йўли била касаллик туғилади, бир нарсага зарар келтириш билан касаллик туғилади. Аъзолар аҳволининг каслланишти ҳам икки хил бўлади: ё бир аъзо ўз жойидан йўқолади, ё бошқа аъзолар била фасодга мойил бўлади. Абад беморликлари ҳам икки хил бўлади: ё кўпайиш йўли била касаллик пайдо бўлади, ё камайиш йўли била касаллик туғилади.

Бўғин-бўғин ириш эса ё ўхшаш аъзоларга, ёки ўзаро ўхшаш бўлмағон аъзоларга, ёхуд ҳар икковига тушадур.

Ирз (симптом) уч қисмдур, ҳаракатга таллуқли бўлғон ирз; касалнинг ташқи аломати ёки қайт қилишга таллуқли бўлғон ирз; ёхуд отилиб чиқишда пайдо бўлғон ирз. Ал-афъолга таллуқли бўлғон ирз уч хилдур: қайд қилишга таллуқли бўлғон ирз уч қисмдур; отилиб чиқишда пайдо бўлғон ирз ҳам уч қисмдур.

Билиш керакки, тиб илми икки қисмдур: назарий ва амалий. Амалий қисмини баён қилдим. Энди буларнинг назарий қисмини қандай қидириб топиш кераклигини баён қиламан, токи ҳар бирининг изоҳини ва мақсудини билғайсан, ўзинг китобдан излағайсан.

Юқорида сўзлағонларимни Жолинус ҳаким «Ўн олти» («Ситта ашар») номли китобида изоҳлайдур ва мукаммал баён қиладур, юқоридағиларнинг баъзиларини эса «Ўн олти»дан ташқарида изоҳлайдур. Аммо истиқосот илми қанча бўлмасин, табибга керакдур (бу илмни) «Ўн олти» трактатиға кирғон «Истиқсот» китобидан излағил. Мижоз илмини эрса, «Ўн олти» трактатига кирғон «Мижоз» китобидан излағил. Ахлот илмини «Ўн олти»га кирғон «Қуввати табиа» китобидағи иккинчи мақоладан излағил. Табиатнинг қуввати ҳақидаги илмни «Қуввати табиа» китобидан излағил, бу китоб ҳам «Ўн олти»га кирғон. Ҳайвонларнинг қувватлари ҳақидаги илмни «Ўн олти»га кирғон «Аннабз» китобидан излағил. Нафсоният қуввати ҳақидаги илмни «Буқрот ва Афлотун қарашлари» китобидан излағил. Бу китобни ҳам Жолинус тасниф қилғон, «Ўн олти» китобига кирмағон. Агар шу илм юзасидан кучли олим бўлишни истасанг ва ҳамма вақт изланишни давом эттирсанг, истиқсот ва мижоз илмини «Ал қави ва-л-фасод» ва «Ассамоъ ва-л-олам» китобларидан излағил. Қувват ва ҳаракат илмини тиласанг, «Ан-Нафс», «Ал-Хисс ва ва-л-махсус» китобларидан излағил. Аъзолар илмини «Ал-Илал ва-л-амроз ал-мараз» китобининг биринчи мақоласи «Ал-Ҳайвон ва ақсому-ал алмараз» китобидан излағил. Бу китоб ҳам Ўн олти» китобига кирадур.

Фасл. Ундан кейин беморни шиша ичига бавл қилдириб кўрғил, бавл қилғонда сийдикнинг рангиға қарағил, агар сийдик оқ бўлса ва тиниқ бўлмаса, у киши бир ғамдин касалдур. Агар оқ ва тинииқ бўлса, бир кароҳатдан касалдур.

Агар сийдик гуруч ранг бўлса, унда майда-майда нарсалар бўлса, ошқозон бузилиш касалидур. Агар сийдик ёғдек кўринса, шишанинг тубида бир чизиқ кўринса, бу ўлим яқинлиғи аломатидур. Агар заъфарон ранг бўлса, унинг касали иситма ва сафродур қон сафро била ҳам қўшилғон бўладур. Агар сийдикнинг усти сариқ, таги қора бўлса, ҳужайралар йиринглашадур, бунда дори қилмағил. Агар сийдикнинг усти қора, шишанинг ости сариқликка, кўк рангга мойил бўлса, бемор тузалади. Агар бемор алаҳласа ва сийдиги қизилга мойил қора бўлса ёки қон аралашғон бўлса, ундан эҳтиёт бўлғил. Агар сийдиги қора бўлиб, устида қон бўлса, бундай беморнинг яқинига бормағил, агар сийдиги қора бўлиб, унда кепакдек нарса пайдо бўлғон бўлса ёки устида қон турғон бўлса, ул касалдан умид узғил. Агар сийдиги сариқ бўлса, унда офтобдек бир нарса ярқираб кўринса ёки қизилга мойил сариқ бўлса, касали қондандур, бу бемордан қон олсанг тезроқ тузаладур. Агар сийдиги сариқ бўлиб, унда оқ чизиқлар кўринса, касаллик тузалиб кетадур. Агар сийдиги кўк рангга мойил сариқ бўлса, қора жигарнинг касаллиғидур. Агар сийдиги кўк рангга мойил оқ бўлса, унда майда қуртдек нарсалар кўринса, бувосил касалидур...

Сийдикни кўриб бўлғонингдан кейин касалликнинг турларини қидирғилки, касалликнинг турлари кўпдир ва ҳаммаси бир хил бўлмайдур.

Фасл. Энди гарчи сўз узоқ бўлса ҳам бу илмнинг илмий томонин баён этгумдур, чунки илм ва амал вобасталикда бир-бирига жисм ва рухдекдур. Жисм руҳсиз, руҳ жисмсиз бўлмағусидур. Агар муолижа қилмоқ истасанг шуни билғилки, беморнинг муолижаси икки хил бўлур. Шунинг учун табиб токи беморнинг қувватидин, мижознинг ҳолидин, иллатнинг сабабидин, беморнинг ёшидин, сўзидин ва табиатдин огоҳ бўлмағунча ҳеч қачон муолижага қўл узатмаслиги лозим.

...Беморликнинг аломатлари турлича, бўлуб, улар қуйидагичадур. Агар беморни кўрғон вақтингда уни уйқуда ётғондек хаёл этсанг ва сўз айтғонда жавоб берса, аммо сени танимаса, кўзин ярим очиб яна юммаса, бу ёмон аломатдур. Агар ҳушсиз бўлса, қўлин силтаб тортиб урса ва ётғон жойида иztироб ва фиғон қилса ёмон аломатдур. Яна агар ҳушсиз бўлса ва ҳар вақт қичқирса, бармоқларини тишлаб тишига қисса, бу ҳам ёмон аломатдур. Агар бемор кўзининг оқи аввалгисига нисбатан кўпроқ оқариб кетса ва қароси бурунғидин зиёда қаро бўлса, тилини оғзининг атрофида айлантирса, қаттиқ-қаттиқ нафас олса, бу ҳам ёмон аломатдур. Агар бемор ҳамиша қайт қилса, ранги қизил, сариқ, қаро, умуман ҳар турли рангга айланса, бу ҳам ёмон аломатдур.

Бу айтилғон аломатлар қайси беморда зоҳир бўлса, унга муолажа қилмағил, чунки фойдаси йўқдур. Қайси беморда бу аломатларни кўрмасанг, унинг тузалишига умид боғлагил.

Фасл. Шундин сўнг беморнинг томирига қўл урғил. Агар томири қаттиқ урса, билгилки, қон ғолибдур. Агар қўлининг кичик бармоғининг остдаги томири қаттиқ урмаса, яъни суст, мулойим урса, балғам ғолибдур. Агар қўлдаги катта бармоқнинг томири қаттиқ урса, бу рутубатнинг ғолиблиғидур. Агар катта бармоқнинг томири мухолиф урса ҳам унинг майли қайси тарафга кўпроқ бўлса, ўша тарафга ҳукм қилғил.

Буни билғонингдан кейин, касаллик овқат била кифояланса, дори ва малҳам била тузаладиғон бўлса, маъжусун ишлатмағил ва дори беришга журъат қилмағил. Бемор тинчлик ва оромдан тузалса, қайт қилдиришга ортиқча ҳаракат қилмағил, агар иш ҳаддан ўтса, дори қилишга ва тинчлантиришга машғул бўлғил. Касални асло қўрқитмағил. Касаллик ўтиб кетмасдан илгари даволағил. Қорин бандаси ва беқаноат беморга қаттиқ парҳез буюрмағилки, у қабул қилмайдур. Сен унинг еган таомини йўқ қилишга ҳаракат қил.

Тиббиётнинг энг яхши нарсаси дорини ва касални билишдур. Бу илм ҳақида кўп гапирдимки, баъзи кишилар узоқ сўзлашни яхши кўрурлар.

Бундан сўнг фойдали илм — илми нужумдурки, уни ўрганишга ҳаракат қил ва бу илм кўп фойдалидур.

ЖУРНАЛЛАРНИНГ ЯНГИ СОНЛАРИ

«МУЛОҚОТ»

Журналнинг февраль ойи сони босмадан чиқди. Унинг дастлабки саҳифалари И. Оллоёровнинг «Бозор иқтисоди ва демократия» сарлавҳали мақоласи билан очилади. Муаллиф бугунги юзага келган мураккаб шароитдан чиқиш борасидаги шахсий фикрлари билан ўртоқлашган.

Ўзбекистон табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси раисининг биринчи ўринбосари А. Эргашевнинг мақоласи «Кимёвий дорилар ва ирсият» деб номланиб, унда кўзга кўринмас заҳри қотиллар хусусида сўз юритилади.

Биз шу пайтгача хориждаги ватандошларимиз хусусида бир ёқлама фикр юритиб келдик. Ана шундай миллатдошларимиздан бири ҳозирги кунда Олмониянинг Кельн шаҳрида яшовчи тарихчи олим Боймирза Ҳайитдир. Журналда унинг «Туркистон миллий истиқлоли масалалари» сарлавҳали йирик мақоласининг биринчи қисми эълон қилинган. Бундан ташқари, муштарийлар А. Носировнинг шеърлари ва «Нурнома»нинг бош қисми билан танишишлари мумкин.

Пахтакор ноҳиясидаги ўқувчилар саройидаги тикув ва бичув тўгарагида қиз болаларни касбга йўналтириш борасида ибратли ишлар амалга оширилмоқда.

Тасвирларда: тўгарак раҳбари Дилором Абдураҳмонова тўгаракнинг фаол иштирокчиси Дилфуза Рўзимуродовага тикиш сирларини ўргатаётир; ўнгда эса тўгарак ишларидан намуналар.

Суратларни Умарали ХУШВАҚТ олган.

ҲАР ТЎҒРИДА

КЎЗОЙНАКЛАР КОЛЛЕКЦИЯСИ

● ЛЮКСЕМБУРГДАГИ Гревенмахер шаҳри фуқароси Петер Пауль Плюкфельдер жуда катта коллекцияга эга — унда турли катталикдаги, узоқни ва яқинни кўришда фойдаланиладиган ҳар хил 479 та кўзойнак бор. Петер, айниқса, XVI асрда ишланган, қалпоққа ўрнатилган кўзойнак билан фахрланади. Бирор нарса ўқимоқчимисиз, марҳамат, қалпоқни кийинг-да, мутолаа қилаверинг. Бу кўзойнак ўз даврида жуда қулай бўлган, чунки бир вақтлар шаҳар ва дорилфунунлардаги йирик кутубхоналар деярли иситилмас ёки номигагина иситиларди. Худди шу сабабли XVI асрда кимдир бу қалпоқ — кўзойнакни ихтиро этган бўлса, ажаб эмас. Бугунги кунда Плюкфельдер ўз коллекциясини турли киностудияларга — тарихий фильмларни суратга олишда фойдаланишга бермоқда.

ЭШИТМАДИМ ДЕМАНГЛАР

Шу йил 11 март куни соат 10 да Тошкент шаҳар ўқитувчилар малакасини ошириш институтининг мажлислар залида «Ўзбекистонда «босмачилик» ҳаракатларининг характери тўғрисида»ги масалага бағишланган давра суҳбати бўлади. Ўзбек мактабларидаги тарих ўқитувчилари иштирок этадиган бу йиғинни Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти билан Тошкент шаҳар ўқитувчилар малакасини ошириш институти ҳамкорликда ташкил этган.

Давра суҳбатида мазкур соҳанинг етук мутахассиси, тарих фанлари доктори, профессор А. А. Акрамовнинг маърузаси тингланади.

Суҳбатни Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институтининг директори, тарих фанлари доктори, профессор, республикада хизмат кўрсатган фан арбоби К. Ф. Фозилхўжаев олиб боради.

Давра суҳбатига барча қизиқувчиларни таклиф қиламиз.

БИЗНИНГ МАНЗИЛ: Тошкент шаҳри, Т. Шевченко кўчаси 4-уй.

Маълумот учун телефон: 56-06-06.

Бош муҳаррир
Аҳмаджон ДОЛИМОВ.

Таъсис этувчилар: Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги, Халқ таълими ва фан ходимлари касаба уюшмаси Марказий Қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Педагогика жамияти.

МАНЗИЛГОҲИМИЗ: 700083, Тошкент, Ленинград кўчаси, 32.

ТЕЛЕФОНЛАР: масъул секретарь — 32-54-17, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 33-04-21, 52-35-35, нашриёт диспетчери — 32-78-94, нашриёт телефон станцияси навбатчиси — 33-90-50.

Ўзбекистон Республикаси «Шарқ» нашриёт-матбаачилик концерни. Тошкент, Ленинград кўчаси, 32.

№ Г — 38-буюртма. ИНДЕКС: 64595. Босишга топшириш вақти 20.00. Босишга топширилди 20.00. Тиражи 160000.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12